

Dávid András

**OZORAI PIPO, A DÉLSZLÁV
VITÉZI
ÉNEKHAGYOMÁNY
NEGATÍV MAGYAR HŐSE**

I.

Ozorai Pipó élettörténete és a róla alakuló epikai hagyomány alapjai

Ebben a tanulmányunkban Zsigmond király (1387—1437) hírhedt hadvezérének, Filippo Scolariinak (1369—1426) a portréját fogjuk föl-vázolni a nevéhez fűződő délszláv hősepikai énekhagyomány alapján, amely távoli emléket — a múlt század lelkes szerbhorvát gyűjtőinek föllépéséig eltelt teljes négy évszázad egymásra tornyosuló eseményei és zseniális hősei mellett is — egyrészt megőrizte, másrészt pedig tovább-alakította, és sajátos módon válogatta neve köré mindazokat a hiteles tetteihez és a róla alakuló hagyomány kritériumához mérten megfelelő elemeket, amelyeket az epikus tradíció európai méretű vérkeringése messzi vidékek távoli népeitől indított útra. Képletesen szólva, Scolari a letűnt évszázadok során a délszláv epikus énekhagyományban olyan sziget lesz, amely köré számos, eredetileg máshol sarjadt, más személyekre szabott hagyományanyag rakódik le. A teremtő tradíció ehhez a konglomerátumot idéző alaphoz kötötte Zsigmond néhai import-vitézének hősepikai mását, s az emlékezés kacskaringós útvesztőiből így mentette át az utókor számára.

Hálával kell adóznunk az olasz biográfusoknak is, akik távolba szakadt honfitársukra Zsigmond melletti híres, illetőleg hírhedt ténykedése miatt figyeltek föl, s egymáshoz viszonyítva jelentéktelen eltérésekkel, csaknem azonos módon örökítették meg élettörténetét, néha a „híres” honfitárs, helyesebben az „italiai géniusz” tömjénezéséből eredően kissé felnagyítva tettei való értékét és reális utóhatásukat. Ma — a kortársak szemében sokszor oly fontos részletek jelentőségének elszürkülése után és a történeti visszapillantás segítségével — már lényegesen több lehetőségünk van arra, hogy akár a XV. és XVI. századi Scolari-életrajzokat, akár az egykorú eseményeket elfogulatlanul, letisztultabb álláspontról vizsgáljuk. Másrészt: a múltbeli kutatásokkal szemben jóval kedvezőbb körülményekkel számolhatunk ahhoz, hogy a letűnt évszázadok tanúságtételeiből, az indigéna vitéz hírével egyidőben szárnyrakapó írások bölcsbotor útmutatásából, valamint a délszláv hősepika róla szóló éneka-

gyománya alapján, a kitűzött célnak megfelelően, felvázolhassuk a hiteles és mítikus-eposzi Philippus de Scolarius portréját.

Életét Zsigmond naprendszerének bolygójaként éli, s így a csaknem hat évtizedes életútnak csupán a király szolgálatában eltöltött szakasza érdemel komolyabb figyelmet. Felfelé ívelő pályájának hangvétele az a kissé romantikusan naívnak tetsző epizód, amikor az uralkodó fölfigyelt rá, és maga mellé veszi. Egyik quattrocento életírójának szavai szerint 1387-ben „övéi közé vette és nagy urat csinált belőle”.¹ Az Esztergomban tartózkodó király és kísérete komoly megdöbbenésére ugyanis káprázatos gyorsasággal és ügyességgel veti papírra a török ellen a déli határszélekre, a Duna vonalához irányítandó 12.000 főnyi lovasság ellátásához szükséges anyagiak költségvetését.² Ettől a pillanattól kezdve mintegy eljegyzí magát az életét át meg átszövő és főleg a déli vidékeken zajló török elleni harcokkal. Pályafutását tulajdonképpen két olyan tett foglalja egységes keretbe, amelyek mindegyike a török ellen viselt harcok jegyében fogant. Az első egyúttal az életút kezdete, a felívelés (a török ellen induló lovasság körüli számadás), mondhatni — korai szimbóluma a félhold birodalmi hadai ellen irányuló csaták húsz egynéhány összecsapást számláló láncolatának. A második pedig a halálát közvetlenül megelőző, a török katonaság felett a letűnés küszöbén aratott golubaci diadal; az alkony utolsó sziporkája. Ez tehát a keret, amely a „Zsigmonddal és Zsigmondért” jelszóval is nagyszerűen kifejezné az olasz Scolari magyarországi életútját. Csöppet sem meglepő tehát, hogy háború, diplomáciai tevékenysége és nem utolsósorban dúsgazdag volta alapján a német-római császár jó ideig a legszilárdabb támaszát látja benne, s ezt a maga módján úgy fogalmazza meg, „... hogyha bot helyett egyedül Pipóra támaszkodna, akár meztelenül is elhagyhatná az országot.”³

Most azonban ismerkedjünk meg Scolari életének a Zsigmond melletti pályafutást megelőző szakaszával is!

Tizzanóban született 1369-ben, Zsigmond biográfusa, *Windecke Eberhard* († 1442) tanúsága szerint a Buondelmonte polgári család sarjaként, amelyben a családfő vargamesterséggel foglalkozott.⁴ Az olasz írók ezzel szemben a nemesi Scolari familiáról tudnak, amely már a XIII. században Firenze legelőkelőbbjeinek csoportjához tartozott. Ilyen előzmények után a család elszegényedésével magyarázzák a jóindulatúan szépítő szándékú életírók azt a tényt, hogy a szülők kereskedőkre bízzák fiuk nevelését. Ezekkel jut el tehát 13 éves korában Németországba, egy magyar főúr olasz ügynökével pedig Magyarországra, ahol egy ideig bizonyos Luca del Pecchia boltjában dolgozik Budán. Széchy Demeter esztergomi érseknél íródeák és familiáris vitéz, amikor a már említett módon csillantja föl jártasságát a számvetés terén. Mondhatni: szinte ettől a pillanattól kezdve hírnevével egyenes irányban gyarapszik vagyona is, olyannyira, hogy az olasz kereskedelmi utazóból lett magyar zászlósúr az ország egyik leghatalmasabb és mindenképpen egyik leggazdagabb embere lesz. A király határtalan bizalma és a sárkányrend fokozatának elnyerése már a szédületes iramban fölívelő pályafutás természetes velejárójának minősíthető.

Következetes királyhűsége és még következetesebb birtokhalmozása,

valamint idegen, sőt nem is magas rangú származása miatt a magyar főurak javarésze nem szenvedheti. A személye iránt táplált gyűlölet tovább fokozódik az 1395-i, Kont István vezette Zsigmond-ellenes lendülés szervezőinek lemészárlása után, amikor is az a hír járja, hogy a király a harminckét főúr lefejeztetését kimondottan Scolari tanácsára rendelte el. A magyar főurak ilyen alapon sarjadó ellenszenvének kézzelfogható megnyilvánulását láthatjuk majd ténylegesen is abban az esetben, amikor a főurak Zsigmond elfogatásával (1401) párhuzamosan őt is bebörtönzik. Ez mit sem változtat irányelvei kurzusán, hisz az 1402—1403 táján zajló, Durazzo László nápolyi király trónigényével kapcsolatos háború idején is a magyar főurak egy részével (akik Nápolyi Lászlónak ajánlják a koronát) ellentétes, töretlenül Zsigmondhoz szító állásponton marad. Ennek a királyi lojalitás szempontjából megnyerő magatartásnak busásan gyümölcsöző eredményei mutatkoznak majd abban, hogy Scolari ezentúl, más jellegű sikereire való tekintettel is (amilyenek például az 1411—12-i ígéretes velencei háború, amelynek során 72 isztriai várát foglal el; az 1416-ban aratott fényes havasalföldi győzelme a Bosznián keresztül feltörő szultáni csapatokon; a császári korona elnyerésével kapcsolatos missziója Itáliában stb., stb.), elnyeri a legfőbb országos méltóságokat.⁵ Így lesz tehát a királyi tanács előadója, a nádori törvényszék közbírája; szörényi bán, temesi főispán és gróf; az ország sőügyeinek főnöke, az aranybányászat igazgatója; — vagyis a politikai-jogi és gazdasági élet egyik kétségtelenül legjelentősebb tekintélye.⁶

* * *

A délszláv hősepikai énekhagyomány mindennek ellenére semmit sem tud Zsigmond melletti ténykedéséről, sőt olasz voltáról sem. A zsoldos katonáival délen gyakran föltűnő hadvezér a korabeli *magyar politikai akciók exponense*, s a hagyomány a maga számára csak ezt a magyarokkal kapcsolatos tényrt tartotta fön megfélelő formában.

Az eddig elmondottak arra késztetnek bennünket, hogy már most tegyük fel első ízben a következő kérdést: Milyen tényezők közrejátszásával magyarázható Filippo Scolari hősepikai alakjának megjelenése és kialakulása a délszláv énekhagyományban.

Hogy ennek a rendkívül összetett és fejtegetéseink során még néhányszor megisméltődő kérdéskomplexumnak csupán egyik vonatkozását próbáljuk megválaszolni, ahhoz vázlatosan meg kell ismerkednünk Scolari viszonyulásával a déli vidékekhez.

A jelen dolgozat kereteinek megfelelően bennünket érdeklő és a déli vidékekkel, pontosabban Szerbiával, Dalmáciával, valamint Boszniával kapcsolatos ténykedése 1392 táján veszi kezdetét, amikor is erélyes közbélepésével hihetetlenül rövid idő alatt elfoglalja a török-dúlta Boszniát. Nápolyi László trónigénylő ambícióinak megghiúsítása után (1402—1403) ugyancsak délen, Boszniában folytat katonai akciókat. Erről az időszakról viszont azt is tudjuk, hogy a boszniai Bobovac (Babouch) várából gyakran megrohanja a vidéket, a lakosságot meg zsoldos katonái fosztogatásának engedi át mindaddig, amíg a várat Zsigmond át nem

veszi tőle (1407). 1408-ban ismét ezen a vidéken, Dobornál arat győzelmet a török felett.

Istria hetvenkét (!) várát és egyéb erődítményeit könnyűszerrel veszi birtokába 1411—13 táján, hogy fényes győzelemsorozata elismerésül Caesar jelszava, a „veni, vidi, vici”-vel illessék.

A temesi grófság és szörényi bánság, valamint egyéb e vidékekkel kapcsolatos tisztségei (ti. a Csanád-, Arad-, Csongrád-, Krassó- és Keve megyékbeli főispánsága) alapján természetszerűen hárul rá a déli határvidék feletti őrködés kötelessége; majd ebből kifolyólag a déli góccok — Temesvár, Orsova és Belgrád — megerősítése. Említsük meg nyomban azt is, hogy Belgrád alatt különösen és több ízben is kitünteti magát, s nevét a törökök ezentúl rémülettel emlegetik.⁷

A déli vidékek ügyével kapcsolatosan arról sem feledkezhetünk meg, hogy a tragikus emlékü 1389-i rigómezei csata után a szerb uralkodók egy része behódol a töröknek, más részük ezzel szemben a török elleni harc mellett döntve, nyugatról, elsősorban Magyarországról várja a támogatást és segítséget. A Kosovón foglyul ejtett és lefejezett szerb kenéz (Lazar Hrebeljanović) fia, Stefan Lazarević despota (1389—1427) is ezt az utóbbi politikai megoldást vallja programelvének. Miután pedig a török elleni harc eszméjének magyarországi közvetlen képviselője ez idő tájt Scolari volt, érthető, hogy Ozorainak és az ifjú szerb despotának találkoznia kellett a közös nevezőre hozható célkitűzések síkján; amiért indokoltan föltételezhetjük, hogy Lazarević 1403-tól 1404-ig zajló török elleni harcaiban Scolari is részt vett. Annyi azonban bizonyos, hogy a Magyarországon időző szerb despota elleni, 1409-ben történő nyílt lázadás elfojtásában segítségére siet katonáival, noha közbelépése egészében kudarcba fúl.⁸

Megemlíthető még, hogy a török haderők boszniai behatolásának ellensúlyozására két ízben is (1414—15) megjelenik seregével, hogy aztán (1423-ban) az Al-Duna vidékén tűnjön fel hasonló minőségben. Utolsó győzelme, egyben utolsó katonai ténykedése és egyáltalában utolsó tette is Szerbiához fűződik. Seregével ugyanis a halálhíre nyomán fölmerészkedő török hadak ellen indul. A hihetetlennek látszó fordulat miatt megdöbbsz törökök békéért esedező küldöttségét visszautasítva, Golubac környékén győzelmet arat. A csataterőről már súlyos betegként távozik, majd Lippán néhány nap múlva (1426. XII. 27-én) meghal.

Filippo Scolariinak a déli vidékek életbevágóan fontos politikai ügyeivel állandósult, szoros kapcsolatai eddig vázolt tényanyagából az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

- Neve és tetteinek híre a török hódító ellen folytatott gyakori összecsapások révén mindenképpen közismert lehetett, elsősorban a harcok színhelyét környező vidékeken: Szerbiában, valamint Bosznia területén.
- A Bobovac környéki zsarolás, mind pedig a despota elleni 1409-i, általános népakaratot tükröző zendülés idején vállalt, kifejezetten népellenes szerepe és az ezt betetőző kudarc ugyanakkor kedvezőtlen színben rögzíthette emlékét.

Logikus, hogy mind a két tényező jelentős szerepet töltött be a Scolari nevéhez fűződő délszláv hagyomány jellegének kialakulásában, habár funkciójukat tekintve, egymástól teljesen eltérő módon determinálták a csírázni kezdő hősepikai anyagot. Az első tényező (Scolarinak a déli határvidéken bonyolódó akciói) ugyanis a tettek nyomán felsarjadó hagyomány befogadására készítette elő a talajt, illetőleg hozzájárult a kellő hősköltészeti előfeltételek megteremtéséhez. A déli vidékekkel kapcsolatos ügyek képezhettek végeredményben azt a bázist, amelynek föltétlenül része volt a Scolari tetteit követő *általános költészeti visszhang megalapozásában*.

A második tényezőnek (a Bobovac környéki fosztogatásnak és a despota rossz órában történt sikertelen támogatásának) az általános költészeti visszhang megalapozásán túl már komoly része lehetett a Scolarihoz való *negatív előjelű hősepikai viszonyulás* első magvainak elhínésében.

II.

A délszláv Scolari-hagyomány eddigi kutatási eredményei

Scolari hősepikai alakjával a teljesség igényével mindezidáig sem jugoszláv, sem magyar részről nem foglalkoztak. *Maretić Tomo* időrendben az első, aki a délszláv eposz egyéb kérdései mellett foglalkozik a történeti személyek között Filippo Scolarival is.⁹ Informatív soraival hősrünk életrajzának néhány főbb mozzanatát érinti, a hősepikai és autentikus személy kettőssége közé pedig Karadžić gyűjteménye¹⁰ II. könyvének 59. számú darabja alapján teszi ki az egyenlőség jelét. (A hősepikai darabban ugyanis feltűnik a Kont István-vezette főúri összeesküvés gyászos epilógusának emléke. Az életírók tanúsága szerint az erélyes eljárást Scolari sugalmazta a királynak. Vö.: Wenzel G., i. m. 12—14. l.).

Karadžić említett kötetének ismertebb epikai figuráit kommentálva, foglalkozik néhány szóval *Kostić Dragutin*¹¹ is Scolari hősköltészeti másával. Írása az epikus énekek jobb megértését célzó jegyzetgyűjtemény, amely kizárólag a költészeti és hiteles Filippo Scolari azonosítására szorítkozik.

Az eddig felsorolt és a többi jegyzetszámba menő írással¹² szemben *Szegedy Rezső* munkája¹³ tekinthető a legérdemlegesebb előzménynek. Szegedy ugyanis már kisebb tanulmányban mondható dolgozatban taglalja Scolari meglétét a délszláv hősepikában. A név, a jellemző vonások és a neki tulajdonított tettek, valamint a személyéhez fűződő gyűlölet alapján (a valóságban és a hagyományban) azonosítja a délszláv hősepikai figurát a megfelelő magyar történeti személlyel. Szegedy a számára hozzáférhető Scolari-vonatkozású darabokkal már behatóbban foglalkozik, jóllehet a tanulmány lényeges részét az énekek ismeretetésére fordítja. A hős életrajzi adataival párhuzamosan kutatja a megfeleléseket az epikus énekekben, és világosan látja a Scolari kedvezőtlen színekben feltüntető hagyomány alapjainak néhány főbb elemét, valamint

a nevéhez fűződő szüzsék átvándorlását a délszláv hősepika más magyar hőseire.

A Filippus de Scolaribus délszláv hősepikai alakjával foglalkozó előzetes írások a kérdéstörténet kezdeti fázisát képezik, s ilyen szempontból lényegében a hiteles és költészeti személy identifikálása terén határozták meg azt a járható csapást, amelyre jelen dolgozatunk néhány vonatkozását is alapozni lehetett. Legtöbb figyelmet kétségtelenül Szegedy cikke érdemel, mert koncepciójában és föltevéseiben, fogyatékosága ellenére is (amire kellő helyen utalni fogunk), a kérdés egyedüli, valóban elmélyültebb vizsgálatából ered.

Az előzetes kutatások legfőbb eredményeként a hiteles és hősepikai Scolari azonosítását ilyképpen mellőzhetjük: a kérdés további boncolgatása ugyanis fölöslegesnek tekinthető. Egy másik kérdésnél fogunk ennél fogva megállapodni, ti., mielőtt tovább haladnánk, ismertetni és elemezni fogjuk Scolariak a délszláv hagyományban kialakult névformáit.

III.

A délszláv Scolari-névformák

A Scolari-hagyomány analizált énekei alapján arra a megállapításra jutunk, hogy a délszláv hősepika leginkább a *Filip Madžarin(o)*,¹⁴ *Filip Madžar*,¹⁵ illetve a *Madžar Filip*¹⁶ névformákkal jelöli Filippo Scolari személyét. Az előfordulás gyakoriságát tekintve, az előbbieket a *Pilip Madžar*¹⁷ és *Vilip Madžarin*¹⁸ alakváltozatok követik. Végül egy-egy esetben tűnnek föl a *Pilip Dragilović*,¹⁹ *Pilip Dragoman*²⁰ és *Pilip serdar*²¹ variánsok.

Az énekek legjelentősebb hányada tehát *Magyar Fülöpnek* (Filip Madžarin, Madžar Filip) mondja az olasz kereskedelmi utazóból lett magyar zászlósurat. A *Madžar(in)* előnév a nemzeti hovatarozásra utal, s ez — amint már említettük — érthető is. hiszen Scolarius Zsigmond magyar seregének a képviselője és vezére. A *Dragilović* előnévvel csupán egy másik magyar hősnél, Székely Jánosnál (Sekula Dragilović) találkozunk még, akinél ezt a formát a Drakulović (Drakul, drakun = sárkány, sárkánykígyó) vagyis a sárkányfi, sárkányos vitéz jelentésű alaptól származtatjuk.²² Székely bánfinál ez a névforma sárkányos vitézségével, esetleg a sárkányrend érmén szereplő és sárkányt ábrázoló motívummal van kapcsolatban, s a délszláv hősepikában csupán az ő személynéve mellett tipikus. Mindez abbeli meggyőződésünket erősíti, miszerint a *Dragilović* forma Magyar Fülöp esetében a Székely bánfi közismert nevéből történt utólagos átvitelleg magyarázható. Erre a névátruházásra oly módon kerülhetett sor, hogy Scolari is a sárkányrend lovagja (tehát érmének viselője) volt; esetleg az is, hogy a hagyománytudatban megőrződött a két hős, Székely és Scolari magyar voltának ténye, ami viszont elegendő ok lehetett a két, (mai kifejezéssel) nemzeti-ségére nézve azonos eredetű epikai személy neveinek összezavarására, vagy — legjobb esetben — az egzik magyar hősről a másokra történő

átruházására. A jelenség a szóban forgó vitézekről alakult epikai anyag kibontakozásának abban a fázisában játszódhatott le, amikor vagy az általános hagyománytudat, vagy csupán a darab följegyzésénél közreműködő énekesek kihagyó emlékezete már alig, illetve sehogyan sem tudott különbséget tenni az időben és térben távoli és mindinkább háttérbe szoruló egyes magyar hősök között. Mindehhez hozzájárulhatott még az a mozzanat is, hogy a *Dragilović* előnév széltében-hosszában elterjedt, és hogy verselési szempontból igen alkalmas.²³ Nyomban tegyük hozzá, hogy a délszláv hősepikában számtalan példánk van a verselési klisék, sőt a verselés (főleg a tízszótagos sorok) szempontjából alkalmas előnevek vagy személynevek (!) lépten-nyomon előforduló ismétlésére.

A *Dragoman* forma ötletszerűen kapcsolódhatott Scolari keresztneve mellé a hasonló hangzású *Dragilović* és az aránylag jól ismert *Dragoman*²⁴ formák koincideneciája alapján az énekes kihagyó memóriájában.

A Filip < Pilip
Vilip alakváltozatok a szerbhorvát nyelvgyakorlat egyik ejtéskönnyítő tendenciáját tükrözik, ti. a nevekben és a szóeleji helyzetben egyébként ritkán előforduló zöngétlen, labiodentális „F” hang (Filip) vagy zöngés párjával, a „V”-vel (Vilip), esetleg a zöngétlen, de zárjellegű „P”-vel (Pilip) cserélődik fel. Innen tehát az eredeti Filippo alakból (a szóvégi magánhangzó elhagyását követően) a *Filip* ~ *Vilip*, illetve a *Filip* ~ *Pilip* megfelelések.

Az olasz *Filippo Scolari*, illetve a latin *Philippus de Scolariibus* Magyarországon sem lehetett közismert, helyette az *Ozorai Pipó* vált közkeletűvé. A magyaros *Ozorai* forma felesége, *Ozorai Borbála* vezetékeve nyomán terjedt el, s ehhez mindenképpen hozzájárult az a tény is, hogy Scolari Ozorát választotta állandó tartózkodási helyéül. A *Pipó* alak viszont az olasz *Filippo* rövidebb, hipokorisztikus, deminutív hangulatú változata.

Meg kell jegyeznünk még, hogy Scolari névformái a fentebbieken túl megőriztek néhány utalást az általa betöltött tisztségekre vonatkozóan is. Temesi ispánsága például a *Spano* (Pipo Spano) formában maradt meg. A délszláv hagyomány ezzel szemben kapitányságáról (Filip *Kapetan*)²⁵ és vajdai rangjáról (Pilip *vojvoda*)²⁶ tud. Ezzel kapcsolatos a (Pilip *serdar* (Crna Gora-i törzsi fokozat) megjelölés feltűnése is Scolari neve mellett. Ez a Pipónak tulajdonított rangfokozat a legújabban alakult darabokban fordul elő, és mindenképpen hősünk egykori katonai és egyéb magas tisztségeinek emlékét asszociálja.

A Scolari névformáiból adódó tanulságokat összegezve, megállapíthatjuk, hogy a délszláv hagyomány — az olasz eredeti, valamint az utólagos magyar névalakokkal szemben — Pipó hősepikai alakjának megnevezésére sajátos variánsokat hozott létre, amelyekben jelentéktelen változtatásokkal ugyan, de lényegében híven megőrizte az eredeti nevet egészen megközelítő alternációkat. Ezeket viszont olyan részekkel töltötte meg, amelyekben a leginkább kifejezésre jut a név viselőjének idegen volta. Az énekmondók e névformák keretében évszázadokon keresztül megtartották emlékezetükben még Pipó magas tisztségeinek a tényét is.

IV.

A FILIP MADŽARINRÓL SZÓLÓ DÉLSZLÁV VITÉZI ÉNEKHAGYOMÁNY ÁTTEKINTÉSE

A Filip Madžarinról alakult délszláv vitézi énekhagyomány összesen tizenhét éneket számlál. Az énekek tematikáját fejlődésük jegyeit tekintve két egymástól lényegesen eltérő és könnyen elhatárolható hagyományrészt képeznek. Az egyik (sorrendben az első) Filip nagy párviadalait tartalmazza Marko királyfival és a mohamedán Halillal; míg a másik csoport az egyéb apró és az első rész tematikai egységén kívül álló darabokat öleli fel.

Az ilyképpen rétegeződő énekhagyományt az alábbiakban tehát ennek a csoportosításnak megfelelően fogjuk áttekinteni:

1.

Magyar Fülöp párviadalai

E hősepikai énekhagyomány legjellegzetesebb részét, központi magját a párviadatok mozgalmas, vitézi légkörű darabjai alkotják. Az énekanyag művészi kvalitásaival és a hiteles, Sclolarira vonatkozó emlékezés fel-felcsillanó reminiszcenciái alapján messze fölülmúlja a hagyomány második részében tárgyalásra kerülő darabokat, amelyek a tradíció későbbi, fáradtabb, erőtlenebb hullámszásának a jegyeit viselik magukon; egyúttal pedig az alapanyagtól történt fokozatos elkanyarodást, a feledés folyamatával párhuzamosan az eredeti epikus magtól való elszigetelődést példázzák.

A párviadaloikat megéneklő tizenkét ének közül Filip Madžarin egy híján mindegyikben Marko királyfival kerül szembe, míg a kivételt képező egyetlen darabban a boszniai mohamedán hősepika héroszával, Halillal méri össze erejét.

A Marko—Filip ellentétre épülő első hat ének egy szerkezeti szempontból is nagyszerűen megkomponált ciklus körvonalait mutatja, amelyben a történések alakulása következetes, részleteiben pedig a művészileg indokolt, egységes epikai mese képét idézi. A cselekmény drámai pergésű menete az első hangütéstől a záró összecsapás momentumáig nyílegyenesen halad a tragikus, de okozati összefüggései alapján logikusnak tekinthető kifejtetig. A szóban forgó első hat ének²⁷ a lényegtelen eltéréseken felülkerekedő, egybehangzó cselekménye révén variánsornak, illetve ciklusba rendeződő egésznek tekinthető, amiért e darabok epikus meséjét is egységesen mutatjuk be:

— *Filip Madžarin* Karlovcin (Budán, Madžar városban) bort iszogató vitéz társaival (harminc kapitánnyal, Udvarjei Mitárral, a kitűnő budai uraságokkal). A borozgató daliák hőstetteikkel dicsekszenek, ám a kérkedésben Filip a leghangosabb (A, B, C):

*Jó testvérim, harminc kapitányok!
Látjátok-e fehérülő Karlovcit,
S benne azt a harminchárom bátyát?
Mindeniken egy koponya díszlik,
Még csupán a hídra nem futotta,
De biz' azt is hamar feldíszítem
Márk királyfi szép szőke fejével.*²⁸

(D. A. ford.)

- Egy másik darabban azt állítja, hogy már 109 vitéznek csapta le a fejét, egyedül Markóé maradt még hátra. Esetleg minden előzmény nélkül azzal kérkedik, hogy Marko királyfinak fejét veszi, kastélyát pedig fölgyújtja. (C, D, E)
- Ettől az általánosnak mondható hangvételtől csupán az egyik darab tér el annyiban, hogy a budai király kapitányai és vajdái társaságában annak a vitéznek az egészségére üríti serlegét, aki Marko királyfit foglyul ejti, vagy a fejét mutatja föl a király színe előtt. A borozó vitézek a feladat súlyos volta miatt szégyenkezve a földre tekintenek, ám Filip kérkedve lép elő, és saját vitézi erényeivel büszkélkedve, vállalja a kockázatos feladatot (F):

*Most nálamnál nincsen jobb dalia,
sem vitézebb, sem kinccsel rakottabb,
Magam vitéz ősök sarja vagyok,
fejét vettem harminc martalócnak,
s Nikolának, martalóc-pasának.
Harminc rabnő van az udvaromban,
előttük meg Nikoláné asszony.*

(D. A. ford.)

- Szertelen dicsekvésekor arra számít, hogy szavait avatatlan fül nem hallja. Ebben természetesen téved, mert a vitéz társaságban rendszerint ott van Marko fogadott testvére (Zmaj despota Vuk, Mitar od Udvarja, Momčilo, sőt a „fekete bolgár” is), illetőleg vér szerinti öccse, Andrijaš királyfi, akik nyomban értesítik a fenyegető veszélyről. A „fekete folgár” például személyesen siet a királyfihoz, s a vészes hírhez még azt is hozzáfűzi, hogy Filipet a vidék apraja-nagyja átkozza; főleg az eladó hajadonok, mert a rájuk rótt adóterhekkel lehetetlenné tette férjhezmenésüket. (A, C, D, F)
- A hír hallatára Marko elsiet Budára. Útközben a Sitnica folyónál vagy Budavárban Filip egészen fiatal, de már teljesen megöszült rabnőivel találkozik. A szerencsétlen lányok elpanaszolják neki, hogy Madžarin óriási adóterhei („Aki nősül háromszáz dukátot, / Ki férjhez megy, kettőszázötvenet.”) miatt kerültek szolgasorba, vagyis amiatt öszültek meg sötét fürtjeik, — és így maradtak élettárs nélkül. A könnyezve kesergő leányok egyúttal útbaigazítják Filip bátyja felé, amely Buda piacán épült, s ablakai ezüstből készültek. (B, C, D, E, F)

- Marko végre Budára jut, ám a díszes bástyában csak Filip nejét találta; a férj ugyanis vadászon van. A robusztus jövevény illendően üdvözli az úrnőt, aki azonban köszöntésével együtt visszautasítja azon furcsa állítását, miszerint ő Filip fogadott testvére. Marko ijestően rendetlen külsejéből ítélve, az asszony képtelenségnek tartja, hogy férjének bármi köze is lehetne egy ilyen dervisre emlékeztető látogatóhoz. Filipné gőgös viselkedése feldühíti a királyfit, s emiatt gyűrűs kézzel arcul csapja, sebet ejt rajta, néhány ép fogát ki-mozdítja, majd letépi nyakából az ékes dukátfüzért. (A, B, D, F)
- A bástyából egy ivóba vágat, s ott várakozik Filipre, aki időközben hazaérkezik a vadászatról, s látva neej siralmas állapotát, igyekszik őt megnyugtatni:

*Ne sírj, kedves, könnyeid ne ontsad,
 Vilipnek ő nyomban rabja léssen,
 Idehozom fehérlő bástyánkba,
 Had ringassa csecsemő fiadat.”;*

(D. A. ford.)

vagy azt ígéri, hogy Marko fejével tér vissza. (A, B)

- Az ivó bejáratánál a királyfi Šarac (cifra) nevű paripája áll útjában. Filip dühösen ütlegeti mindaddig, amíg a ló Marko biztatására félre nem áll. (A, B, F)
- Madžarin azonmód Markóra ront, de ez tréfásan igyekszik elhárítani a kihívást, s arra kéri, hogy ne költse föl a szűrében szunnyadó bolhákat; inkább igyanak együtt. Filip mindezt nem akarja hallani, a királyfi karjára csap, s összezúzza aranyos kupáját. (A, B, F)
- A túlkapás miatt Marko haragra lobban: kardot ránt, kettéhasítja Filipet, lecsapott fejét lova zabostarisznyájába dobja, s újból ellenfele bástyájába siet; összeszedi Filip kincseit, a véres főt pedig Filipné ölébe hajítja. Végül fölgyűjtja a díszes palotát, és énekszóval távozik. (A, B, D, F)

A Filip—Marko viszonyt tárgyaló énekhagyomány hátralévő öt darabja az előző oldalakon ismertetett ciklustól számos vonatkozásban eltér. A főntebbi ciklus kereteibe tartozó énekek közös mondanivalójának szálai, amint láttuk, tragikus végbe sodorják Magyar Fülöpöt egy erőteljesen, világosan és több ízben ismételt hangsúlyozott alapról kiindulva. Ugyanis az egyéni tetteknek a vitézi szemlélethez semmiképpen sem illő magasztalása, a hős önnön erényeinek mindenkit fölülmúló és megszégyenítő túlhangsúlyozása, a mellverdeső kérdés képezi a ciklus cselekvéstörténetének alapját. Erről az alapról pedig, a délszláv hősepika erkölcsi kritériumainak megfelelően, a hős életútjának alakulása az igazságszolgáltatás kérélméletlen és szükségszerű beteljesedéséhez vezet.

A most sorra kerülő öt ének egyébként messze elmarad az előbbi rész igényesebb művészi ihletésű anyaga mögött. Ezen énekek tematikai különműködését csupán a következetesen ismétlődő Marko—Filip párviadal motívuma tartja össze. A két hős konfliktusának indokltsága, szükségszerű volta azonban hiányzik, csupán az összecsapás meztelen és

az előbbiekhöz mérten szegényes ténye domborodik ki. Ennek megfelelően a hősök egymás felé sodródása is egészen más jellegű előzményekből indul. A *hagyományalakulásnak ebben a szakaszában az énekesek már csak a Magyar Fülöp és Marko királyfi között feszülő ellentétre emlékezettek általában, s ezt a momentumot a Scolari-hagyomány lényegétől eltérő módon fogalmazzák meg. Mindennek megfelelően*

a) az egyik darabban²⁹ Marko királyfi mosollyal fogadja a hírt, mely szerint *Filip Madžarin* azzal fenyegetőzik, hogy nőül veszi hűgát, őt fogságba hurcolja, várát pedig lerombolja. Az igénytelennek tűnő darabban egy figyelemre méltó vonatkozással találkozunk, amely Fülöp házasságát nyomatékosan indokolja, és föltétlenül szükségessé teszi:

„A fehérlő Madžar városában
Van egy karcsú magyar legényifjú,
Névszerint is *Filip Madžarine*.
Filip nemrég bástyát építtetett
A fehérlő Madžar városában,
De nem kőből se szálfából rakatta.
Hanem hősök s paripák csontjából.
A bástyához kőudvart kerített,
Az udvarra vaskaput állított.
Amikor a bástya készen állott,
Filip benne sétatúra indult,
S bástyájához ilyenképpen szóla:
— Én szép bástyám, puszta ne maradjál,
Mindhiába rakattalak téged,
Hogyha nékem egy testvérem sincsen,
Aki benned le-föl sétálgatna,
És becsukná fényes ablakidat.”

(D. A. ford.)

Ezért tehát elhatározza, hogy mihamarabb megházasodik, még-hozzá Marko királyfi deli szép hűgával.

Marko tehát fölzserszámoztatja lovát és magával viszi hűgát is. Ha ugyanis a párharcban alulmaradna, a leány Filipet illeti. A két vitéz vad tusájában a királyfi a szokott módon lecsapja ellenfele fejét.

b) A második darabban³⁰ Marko három levelet kap, amelyek közül az egyikben *Pilip Madžar* szólítja vitézi párbajra. A meghívást semmi sem indokolja, s Marko ezen lovagi kötelességét útközben, mellékesen valósítja meg; ugyanis a másik két meghívásnak is eleget tesz, muitán *Pilipet* levágta.

A darab kétségtelenül olyan közönség számára készült, amely jól ismerhette a Fülöp—Marko konfliktus tradícióját, amiért a sablonos összecsapás egy másik történet epizódjává zsugorodhatott. Ilyen értelemben pedig fölöslegessé vált a részletes okfejtés, valamint a történet levezetése, hisz a hagyományt ismerő közönség előtt elegendő volt fölvil-

lantani az ellentétet anélkül, hogy az fragmentárisan vagy homályosan hatott volna.

A Marko—Fülöp ellentétre épülő következő darabban⁸¹

c) *Filip Madžarin, a fekete arab* (!), levelet ír, sőt szolgáját meneszti Markóhoz:

„Mondja el, hogy a fekete Filip
Különb vitéz a kaur Markónál.”

Az üzenet vételét követően Marko a szokott módon fölkészülve, útnak indul. Amikor Filip megpillantja a dühtől tajtékozó, szörnyű daliát, asszonnyá változik (!) ijedtében. Marko tehát hiába vár Filipre, az arabra (!), végül is átugratja paripájával a kerítéspalánkot, s a márványos udvarban olyan erősen sújt ellenfelére, hogy az a szörnyű ütés erejétől háromszor is felpattan a földről. Ezt követően lerontja Filip várát, és távozik.

Ennél a művészi megvalósításban egészében igénytelen éneknél nem is időznénk tovább, ha az nem rejtegetné magában a Marko és Fülöp közt feszülő, grandiózus méreteket öltő ellentét egyik leglényegesebb komponensét. Filip alakja — amint az ének ismertetésekor láttuk — egyszerre két teljesen különálló személyt egyesít magában. Az egyik maga Filip, a másik pedig a *fekete arab*. (Az alábbiakban részletesebben foglalkozunk majd azzal a nyomon követhető folyamattal, amelynek során Scolari hősepikai mása átvette a jelenséggé növvő, zsarnokságot jelképező *Fekete arab* hagyományanyagának zömét, és ezzel együtt az „erőszakoskodó idegen” tetteiből sarjadó kötelező epilógust is: Marko elkerülhetetlen, halálos csapásait a párviadal során.)

Énekünk a hagyomány transzmissziójának azt a fázisát őrizte meg, amikor az egységesen továbbhagyományozódó epikus mesevázban fokozatosan feledésre kárhozottatott *régi* és a nyomában föltűnő *új* protagonistája még nem azonosult, nem forrott össze maradéktalanul egységes személlyé. Az énekes ti. még élénken emlékezhetett a „fekete arabra”, de ugyanakkor több tartalmi szempontból teljesen egyező menetű éneknek lehetett a fültanúja, amelyekben az arab helyét már Filip Madžarin foglalta el. Így akaratlanul, véletlenül is megemlíthette az új szereplő mellett az ilyen szituációkban szokványosan jelentkező régít. A még erősen kísértő régi, de a még inkább vonzó új közötti ingadozás pillanataiban fogant ének lehetővé teszi, hogy a heterogén elemekből összeálló egységes, de már teljesen új személyhez gravitáló hagyomány megjelenésének utolsóelőtti fázisát kövessük nyomon. A lejegyző ugyanis a darab nyomtatásával éppen az utolsóelőtti stádiumnál állította meg a hagyományalakulás további útját. Így tehát végérvényesen lezárta a tradíció kohójában normális körülmények között szabályszerűen végbemenő és bizonyosnak vehető teljes letisztulást, amikor Filip Madžarin — az újabb hő! — már egyedül jelent volna meg a felszívódott idegen hagyomány mindjobban hozzásimuló asszociálódó vértetéiben. Az utóbbi jelenségre több példát is föl tudunk hozni, jóllehet az eredetileg a

fekete arabhoz fűződő hagyomány fölszívódását Scolari epikus lényébe egyetlen más darab sem jelzi ilyen kézzelfogható közvetlenséggel.

d) Marko és Filip összecsapásáról egy olyan ének³² is tud, amelyben Marko az esküvőjét követő napon három levelet kap. A legsürgetőbb üzenet a szultán írásában van, ti. hadseregébe szólítja. Marko a sürgető meghívás értelmében fölkészül, és búcsúzásakor arra kéri nejét, hogy kilenc esztendeig várjon rá. Ha a mondott ideig sem érkezne haza, menjen férjhez *Pilip Serdarhoz*,³³ akihez már leánykorában is vonzódott.

Távolléte tizedik évében Marko megtudja, hogy Filip feldúlta kastélyát, elhurcolta nejét. Álruhába öltözik tehát, s anélkül, hogy bárki fölismerte volna, a mulató vendégseregbe megy, és velük vigad jómagá is reggelig. Ekkor ajándékszabályát nyújt át a vőlegénynek, de Madžarin még a tokból sem tudja kimozdítani. A vendégek most sorra próbálkoznak, legvégül pedig Marko, aki könnyűszerrel vonja ki a csodálatos fegyvert, s fölfedve kilétét, egyetlen suhintással lecsapja Filip fejét.

Az éneket a Filip Madžarin párviadalairól szóló csoportba soroltuk annak ellenére is, hogy a tágabban értelmezett tematikáján, a Marko—Filip összecsapáson kívül teljesen elüt valamennyi előzetesen tárgyalt darabtól. Ez a hősepikai alkotás arról a töről fakadt, amelynek számos hajtását ismerjük a délszláv hagyományban. A típusmese leginkább a rablásból, illetve a hosszú távolléte (katonáskodása) után hazaérkező hős történetét mondja el, amikor neje újabb házasságát hiúsítja meg váratlan hazaérkezésével.³⁴

Scolari hősepikai mása ebben az esetben is egy már előzetesen meglevő, Európa-szerte elterjedt epikai mesevázba asszimilálódott, amelynek főhőse eredetileg a férj távollétével visszaélő, hírheft *szaracén asszonyrabló* volt. A feltételezhető folyamat pedig a következő fejlődési fázisokon mehetett keresztül:

A középkori nyugat-európai irodalom már jóval Scolari történeti föltűnése előtt ismerte a szaracén dalia asszonyrablási és egyéb történeti. Ez a francia talajon nőtt anyag olasz közvetítéssel igen korán teret hódított a délszláv hősepikában. A folyamat következő fejlődési fokán az arab dalia eredetileg nyugat-európai, illetőleg olasz ellenfeleinek a helyét délszláv hősök foglalják el. Így kerül szembe Marko királyfi és az arab vitéz, amit beszédesen illusztrál az énekek egész sora.³⁵ Ezekben ugyanis Marko távolléte alatt nejét rendszerint az arab dalia ragadja el.

A Scolari-hagyomány az arabhoz fűződő tradícióból a Marko—arab reláció megléte után kölcsönözhetett, mert Filip — később, *amikor fokozatosan helyettesíti és részben kiszorítja a „fekete arabot”, s ily módon jut a főntebb ismertetett énektípusba* — az arabot helyettesítve, Markóval találja magát szemben. Erre viszont úgy kerülhetett sor, hogy Marko, amint mondtuk, e hősepikai keretbe már előzőleg belenőtt, sőt megtartotta abban helyét és szerepét az újabb változások folyamán is.

Scolari „asszonyrabló vitéz”-ként való szerepeltetésére viszont akkor kerülhetett sor, amikor a nevéhez fűződő tradícióban fokozatosan kiala-

kul az a tendenciózus igény, hogy a rossz emlékü magyar zsoldosvezérnek mindenképpen lakolnia kell. A példás büntetés végrehajtása természetesen Markóra hárul. Ezek után (amikor a Marko—Filip között feszülő antagonizmus hősepikai megfogalmazása elterjedt és közismertnek számított) a motívum-átvételig már egészen rövid és egyenes az út. Ugyanis a dinamikusan formálódó hagyomány a két hős között főnálló ellentét bázisán könnyűszerrel vihette át a hírhedt szaracénról szóló motívumot *Scolarira*, ti. ez a megoldás nagyszerű lehetőséget nyújtott arra, hogy Filip Madžarin a Marko királyfival szemben álló pólus animátora legyen, s így elnyerje méltó büntetését.

Végeredményben, akár az arab daliát helyettesíti közvetlenül, akár a negatív beállítású tradíció körvonalainak feltűnése után társulnak alakjához olyan szüzsék, amelyek összhangban vannak a névéhez fűződő negatív kicsengésű állásfoglalással; a délszláv területekkel kapcsolatos kedvezőtlen szereplése volt mindenképpen az az indíték, amely kiváltotta a Scolari-hagyomány tudatos és következetes irányulását a negatív jellembrázolás helyzeteinek és eseményeinek fősorakoztatása felé a hősünket asszociáló délszláv vitézi epikában.

A Marko királyfi és Magyar Fülöp kapcsolataira vonatkozó utolsó darab³⁶ egyedülállónak tekinthető olyan szempontból, hogy bár a ciklus kereteiben ismertetett énekek hangvételével indul, a befejezésnél mégis eltér az eddigi megoldásoktól. Ebben ugyanis Filip Markóval vívott halálos kimenetelű párviadala elmarad! Tehát:

e) *Madžar Filip* és Udvarjei Mitar borozgatás közben hőstetteik emlékét idézik. Filip hirtelen kérkedésbe csap át, s azt állítja, hogy a már levágott három szerb vajda után Markónak is fejét veszi. Mitar értesíti a királyfit a készülő veszedelemről. Filip erre rá sem hederít, sőt teljes nyugalommal sétál kastélyában, ahol aranydukátokkal bíbelődő nejét arra biztatja, hogy a „silány aranyérem helyett gyöngyöt és ékkövet fűzzön, hisz rövidesen övé lesz Marko kincse is. Csakhamar megjelenik Marko királyfi, de a már szokott módon egyedül Filip nejét találja otthon. (A ciklus ismertetett énekei között, amint láttuk, volt olyan is,³⁷ amelyben Filip neheztel feleségére a Marko iránt tanúsított gőgös magatartása miatt, s erre a szóban forgó darab énekese jól emlékezhetett.) Az asszony, mintha megbánta volna régebbi tettét, férje tanácsának megfelelően, szívesen fogadja Marko köszöntését, kezét akar neki csókolni (!), sőt meg szeretné vendégelni. Marko az úrnő leereszkedő, alázatos viselkedése ellenére is letépi a nyakából ékes gyöngyfűzérét, s azt üzeni Filipnek, hogy a tokaji leány ivójában várja. Madžar nem meri fölkeresni ellenfelét, aki háromheti meddő várakozás után a gyöngyfűzér árából megtéríti adósságát, s hazamegy.

*Az úrnő meg el-elgondolkodott,
Minő sors vár az ő Filipjére,
Ki nem ér fel Márk bajsza felével.*

(D. A. ford.)

* * *

A *Magyar Fülöp párviadalai* címmel összefoglalt énekcsoport tizenegy darabja Filip és Marko királyfi párharcáról szól, míg a csoportot záró, utolsó énekben³⁸ Madžarin a boszniai mohamedán hősepika legismertebb, legkiválóbb vitézével, Halillal méri össze erejét:

f) *Madžarin* hét esztendeje építteti Prilep városában tüneményes várpalotáját:

*A Magyar jó bástyát építtetett.
Karc sú bástyát, s rá hét emeletet:
A bástyára hús éles szegletet,
Minden szeglet egy utcára nézett.
És cifrázza mindenféle színnel,
Merő üveg ablakokat tárat,
Ablakokon aranyalma díszlik,
Aranyalmát ezüstláncsal fűzi,
Ezüstláncot aranypénzzel terhel,
Aranypénzre súlyommadarokat.
Mikor szellő támad Prilep táján,
Ezüstláncok csörgése hallatszlik,
Sikong a sok sárarany pénzecske,
Rikoltoznak a súlyommadarak.
Bástyatetőt sárgarézzel földte,
Sárarannyal mindezt betetőzte.
Alma került a bástya fokára,
Benne arany tizenkét okányi.
Ha felragyog Prilep alatt a nap,
Tündököl a szép prilepi bástya.*

(D. A. ford.)

A szépséges bástya építési díja igen magas. Filip azonban maradéktalanul kifizeti a bért, hisz tündöklő háza még a szultáni palota ragyogását is fölülmúlja, s Madžarin emiatt nem sajnálja kincsét.

A főépítész távozása után hősünk pénz nélkül marad, s a pompás építmény kínálkozó öröme mellett néhány pillanatra mégis magabaroskad:

*Sok kincsemet mind elfecseréltem,
Hogy kőbástyám ilyen fölrakassam.
De rokonom sehhol sincsen nékem,
Jefimiján, szép hűgomon kívül.
Lelkem hogyha holnap elszállana,
A kőbástya másokra maradna.*

(D. A. ford.)

Mindezért elrugaskodik Istentől és a szultántól (!), s egész Ruméliára súlyos terheket ró, onnan pedig valamivel később Boszniába megy:

Fölzokogott mindenütt a pórnép.
A szultánhoz panaszkodva szólnak:
„A Magyarak igen jól megy dolga,
Már hét éve, hogy adókkal terhel.
A császári utakat lezárta,
Szétzüllesztte terhelt rakományink,
Hodzsákat és hádzsikat akasztat.”

(D. A. ford.)

Filip tengernyi kincset halmoz össze a boszniai néptől, s most a szultán hatlmát kívánja megszerezni. Levelet ír tehát, amelyben a török császár aranyát és nejét követeli. Ha a szultán nem lenne hajlandó a felsorolt követelmények teljesítésére, álljon ki vele vitézi párbajra, esetleg küldjön maga helyett valaki mást. Ha netalán ezt is visszautasítaná, Madžarin Sztambul, Belgrád és Szemendra, Mohács és Buda megtámadásával fenyegetőzik. A szultán küldi is a török vitézeket, de Filip teljes három esztendeig minden jelentkezőnek könnyűszerrel lecsapja a fejét. Idestova már nincs is olyan dalia, aki a diadalmaskodó Madžarinnal ki merne állni. Čuprilič vezír a fővesztésre ítélt, de az ő jóvoltából titokban megmentett Halil ajánlja a szultánnak végső próbaképpen. Halil tehát csakhamar a magyar dalia tündöklő bástyája alá ér, de ott keserves könnyeket hullat, amikor a várfalakon megpillantja a vesztés török vitézek szikkadó koponyáit.

A hosszúra nyújtott vitézi tusában Filip semmiképpen sem tud Halilhoz férkőzni, mert tulajdon testérhuga, Jefimija — aki szemet vetett a daliás bosnyák vitézre — lemetszi táltos paripája szárnyait, sőt a menekülni igyekvő bátyja előtt a várkapukat is bezárja. Ily módon Halil a különben is halálos fáradtsággal küszködő vitézt könnyűszerrel beéri. Jefimiját magával viszi, Filip levágott fejét pedig a szultánnak nyújtja át, aki a tehetetlen halott fejtől is rémesen megijed (!).

Az Ozorai Pipóról alakult délszláv epikus énekhagyományban ezt a darabot igen jelentős hely illeti, ti. hősünkre vonatkozóan számos életrajzi és más autentikus elemet őriz, amire később részletesen is ki fogunk térni. Külön figyelmet érdemel az éneknek az a momentuma, hogy a Filip testvérhúgával, pontosabban annak magatartásával kapcsolatos rész, valamint az epikai Ozorai és Halil párviadalának utolsó része közvetlen téma-, illetve motívumrokonságot mutat egyrészt Szent László királynak és a kun vitéznek a XIV. századi *Képes krónikában* található párviadalával, másrészt meg a XV. századi régi szerb irodalom közismert, *Ubijanje zločastivog Batija u Ugarskoj* című szövegének megfelelő részeivel, amelyben Batu kán ellenfele ugyancsak a magyar szent László király.

Egy későbbi periódusban, a XIX. századi gyűjtések között, Vuk Karadžić II. könzvében („*Banović Strahinja*”; II. k. 43. sz. é.) e téma-, illetve motívumkör ugyancsak megtalálható.

2.

Egyéb történetek

Az Ozorai Pipóra vonatkozó vitézi énekhagyomány második részében már nincs meg az egységes tematika, amelyet az első részben, Pipó párviadalai során láttunk. E darabok mind különművek, semmilyen közös motívum sem kapcsolja őket egymáshoz. Az összesen öt vitézi énekben Filip Madžarin öt telejsen eltérő helyzetben, egyúttal pedig más-más funkcióban jelenik meg. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy csupán két énekben jut jelentősebb szerephez, míg a másik háromban kizárólag epizódikusan fordul elő.

a) Az első darab³⁹ két egyidejű eseményképpel indul. Ugyanis az időős Bašaga neje könnyezve panasolja a daliás Velagić fivéreknél — akik leánykérőbe érkeztek —, hogy az eszéki *Pilip Madžarin* megtámadta váradi fényes palotájukat, és megölte Bašagát. A vitéz fivérek nem késlekednek, eltökélt szándékuk a gyalázat méltó megtorlása.

A Velagićok készülődésével egyidőben Pilip Madžarinné arra kéri férjét, hogy engedje őt hűgával rózsát szedni a környéken. Pilip, tartva a megtorlástól, nehezen enged neje kérésének, de a biztonság kedvéért egy egész huszárcsapatot rendel mellé.

A két egyidejű, de más-más helyen induló esemény most egységesen folyik tovább. A Velagić-fiúk ugyanis megpillantják Filip feleségét és kíséretét, átúsznak a Dráva folyón, a huszárkíséret java részét levágják, a nőket pedig foglyul ejtik. Madžarin és emberei még idejekorán közbelépnek, s az egyik Velagić-fiút elfogják, míg a másik elsiet Váradra. Ott azonban nem tudja sokáig tétlenül hallgatni környezetét korholását, amiért — véleményük szerint — cserbenhagyta bátyját. Áruhát ölt tehát, Filiphez szegődik, s hűségesen szolgálja három évig. Egy templomszentelő ünnepély napján Madžarin minden erőlködése ellenére sem tudja megfékezni újonnan szerzett, tüzes paripáját. Végül is „szolgáját”, a Velagić-fiút hívja segítségül, aki készséggel pattan a ficánkoló ménre, saját lovát pedig Filipnek ajánlja. Kíséretének figyelmeztetése ellenére Madžarin követi a vadul száguldó lovat, s átúsztat a Dráván. A Velagić-fiú a túlsó parton fölfedi kilétét, és gúzsba kötve addigi ura kezét, Váradra szállítja, hogy később a becses fogoly árán kiszabadítsa börtönben sínylő bályját.

Ebben a Boszniából származó, mohamedán eredetű darabban, noha a Pipóra vonatkozó részeket domborítottuk ki, hűsünk valójában másodlagos szereplő, aki itt — kíséretéhez hasonlóan — arra való, hogy gyarlóságával szemléletesebbé tegye a keresztény és mohamedán vitézek között fennálló óriási különbséget, természetesen az utóbbiak javára. Az énekben egyébként olyan utalásokra figyelhetünk föl, amelyek a Pipóról szóló, öt vitézi környezetben ábrázoló darabok hangulatát, sőt néhány immár homályos elemét idézik. Ez különben az egyedüli ének, amely

Scolari ténykedését Eszékhez és Váradhoz köti a többi darabban szemben, amelyek vagy Budán (illetőleg Karlovcin), vagy Marko királyfi közelében, Prilipen tartják számon.

Az éneknek tehát két párhuzamosan futó, majd érintkező epikai szála van. Az egyik Scolarit és környezetét szerepelteti háttérként, s ez a rész Bašagáné panaszával veszi kezdetét, amelyből Pilip váradi támadásáról értesülünk. A másik szál, amely az előbbitől lényegében független, a Velagić-fiók lánykérőjével indul, s a Pilippel kapcsolatos kitérők után nászünneppé zárul.

A felsorolt különmemű elemek alapján föltételezhető, hogy a Pipó harcait idéző részek (váradi támadás) a nevéhez fűződő hagyomány olyan darabjaiból kerülhettek át, amelyek eredetileg részletesen, egész terjedelmükben Scolari harcairól szóltak. A harcok emléke idők folyamán elvesztette egykori jelentőségét, ami viszont azt eredményezte, hogy a hősünk vitézségére, harcaira vonatkozó, különben is halvány emlékek az aktuálisabb, ünnepeltebb, sőt (ami igen lényeges!) a Pipóval szemben (az énekeket befogadó közönség számára) ismertebb végvidéki muzulmán vitézekről alakuló hagyomány részévé zsugorodtak, illetve ezzel az újabb keletű tradícióval kontaminálódtak.

Az idősebb Velagić-fió házasságáról szóló darab egy (vagy több) olyan ének elemeit konzerválhatta, amely esetleg Pipó egyik autentikus vállalkozásának a lakosság szempontjából gyászos emlékét örökítette meg.

A darab *eszékinek* mondja Pipót, aki azonban a *bosnyák* Bašagát Váradon támadja és öli meg! Csupa képtelenség és ellentmondás, ami az énekesek ötletszerű szeszélyességével, illetve szerény földrajzi ismereteivel magyarázható —; legjobb esetben pedig azzal, hogy ebben az epizodikusan föl villanó Várad elleni epikai támadásban Scolari Arad megyei főispánságának és a határvidéken zajló törökellenes vállalkozásainak távoli emléke transzformálódott és vonódott össze.

Pilip, amint mondtuk, Váradon támadja meg a bosnyák Bašagát, és nem Boszniában. Alig hisszük, hogy részletes bizonyítást igényel az a föltevésünk, miszreint itt egy kevésbé inventív népénekes alkotásával állunk szemben, aki csöppet sem riadt vissza (minden bizonytalanságból) attól, hogy — enyhe túlzással szólva — Boszniát Váradra telepítse (vagyis Váradot Boszniába vigye). A népénekes naív gyarlásán túl azonban számolnunk kell azzal is, hogy Pilip magyarországi volta, valamint boszniai akcióinak kedvezőtlen visszhangja a kései népénekes tudatában már egészen *összezavarodott*, s így énekünk furcsa képszimbiózisa ebben is gyökerezhet.

A macedón nyelvterületről származó második darabban⁴⁰ Filipnek ugyancsak másodlagos, de az epizód keretein némileg mégis túlnövő szerepe van. Az ének szerkezeti szempontból két csaknem teljesen különálló részből tevődik össze, s ennek keretében az első kizárólag a darab főhősének számító Malianče gyermekkel foglalkozik:

b) A gyermek vacsora előtt születik, vacsora után már egyedül indul nagybátyja Marko királyfi fölkeresésére, hogy az keresztvíz alá tartsa, miközben az egymást követő kitérők kapcsán számos vi-

tézi tettet valósít meg. Ezek közül csupán egyet ragadunk ki. A híres Detelin vajda vitézei siránkozva panaszozzák Maliančenak, hogy nem ismernek olyan hőst, aki megmentené a vidéket a „fekete arab” garázdálkodásaitól, egyúttal pedig kiszabadítaná a vajdát, aki ugyan-csak a zsarnok tömlőcében szenved. Malianče tehát fölkeresi a hírhedt arabot és lecsapja a fejét.

A hosszadalmas első részt, minden átmenet nélkül, a tematikai szempontból teljesen elütő második rész követi. Ugyanis *Filip Madžarino* nagy vendégsereget hívott össze Buda városában, ti. leányát adja férjhez. A vendégseregben a magyar hősök közül ott találjuk Sekulát (Székely János), Petar Varadinacot (Dóczy Péter) és Jankula (Hunyadi János) vajdát számos közismert délszláv epikus kős társaságában. Malianče gyermek nagybátyjával, Marko királyfival hívatlanul érkezik a vendégek közé, ahol Filip leánya pazarul ékesített ruhában jelenik meg az összesereglett urak előtt. Maliančet megejtí a leány tündöklő szépsége, sőt arra ösztönzi, hogy megkérje a kezét. Filip súlyos föltételeket szab: bajvívásban és kódobásban le kell győznie minden jelenlevőt, meg kell szereznie a csodás hatású „smil” növényt, végül pedig a sárkányok őrizte fát kell elhoznia a Fekete-tenger közepéről. Filip kárörvendve mosolyog az ifjút türelmetlenül váró Markón, mert úgy véli, hogy a kitűzött feladatok megvalósíthatatlanok. Várakozása ellenére csakhamar kellemetlen meglepetésben részesül, ti. Malianče maradéktalanul teljesíti a föltételeket.

A szöveg szerkezeti felépítése és kettős mondanivalója nagyszerűen illusztrálja a tematikai szempontból eredetileg különálló és más hősöket szerepeltető énekek kontaminációs gyakorlatát. A Malianče gyermekről szóló ének jelenlegi részeinek összeállítását a következő momentumok közrejátszása alapján képzeljük el:

A délszláv hősepicában egyrészt széltében-hosszában elterjedt annak a hősnek a meséje, aki a távoli ország csalfa és alattomos királyán túltesz, jöllehet leányát csak súlyos föltételek teljesítése révén nyeri el. Másrészt ugyanakkor ki kellett már alakulnia a Filip Madžarint kedvezőtlen színekben szerepeltető hagyománynak is.⁴¹ E hagyomány lehetővé tette Pipó negatív hősként értelmezett extrahálását, és a már vázolt tulajdonságokkal rendelkező király szerepébe való behelyettesítését. Ezeket a fejlődési fokozatokat végül a kontaminálódás zárhatta le, amikor a Malianče élettörténetét tárgyaló, különálló darab a föltételezett folyamat útján létrejött Scolari-vonatkozásokkal olvadt össze.

A soron következő utolsó három darab a Pipó-hagyomány legigénytelenebb részét képviseli. A Filip Madžarin viadalairól szóló, impresszív hatású darabok drámai bonyodalmaival szemben Pipó itt elszemélytelenedve, epizodikusan jelenik meg. A három ének egységes tanúsága szerint az első részben tárgyalt erőteljes anyaggal szemben itt a hősünk feledésének és fokozatosan eltűnésének minden lényegesebb jegyét magán viselő tradíció törmelékeivel állunk szemben:

c) Az egyik ilyen ének⁴² a Duna-parti fogadóban borozgató hetven király társaságában említi Marko királyfi mellett *Filip Madžarint* is.

A jelen levő urak testvériek kiváló erényeit magasztalják, Marko vizsont (akinek nincs testvére) csupán fegyverét és paripáját tudja dicséző szavakkal illetni. Filip emiatt becsmérően korholja. Szerinte ugyanis a lovat és a rideg vasat nem illeti ünneplő szó. Az ilyen bevezető után kibontakozó hosszadalmas ének, Madžarinról teljesen megfélekezve, a továbbiakban kizárólag Markóra és öccsére vonatkozik.

d) A második énekben⁴³ *Filip Madžarin* Brankovics György leányának első kérőjeként tűnik föl Moszkva királya és a sztambuli Otmánovics szultán mellett. A kérők előnyeit latolgatva Maksim ifjú, a despota unokája, a dús magyar földről jött kérőt ajánlja rendkívüli gazdagsága miatt. György neje, Jerina asszony azonban a szultán mellett dönt.⁴⁴

e) A harmadikban⁴⁵ Bunić bán díszes templomot építtet, s a templomavatási ünnepélyre többek között *Filip Madžarint* is meghívja. A peregni kezdő és egymást követő események során hősről már egyetlen szó sem esik.

Az énekanyagot ilyképpen áttekintettük, most pedig a belőle adódó következtetéseket fogjuk sorra venni.

V.

A Scolari-hagyomány hiteles elemeiről

A Scolari-hagyomány első, minőségi és mennyiségi szempontból is a legjavát képező részéből levonható tanulságok alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy ez az énekhagyomány két egymástól teljesen eltérő forrásanyagok elemeinek összefonódásából jött létre. E hagyomány egyik komponensét ugyanis a Scolari *autentikus életkörülményeire utaló emlékek szála adta*. A második összetevő a hősről *nevével és ténykedésével függetlenül kialakult, délfrancia eretdre visszavezethető tradíció*, amely jóval Ozorai föltűnése, főleg pedig a nevéhez fűződő epikus költészet kibontakozása előtt honosodott meg a délszláv vitézi énekhagyományban.⁴⁶

A Scolari hiteles ténykedésének visszhangjából sarjadt első epikus szál jellege és mondanivalója olyan elemekre támaszkodik, amelyek lehetővé tették az idegen motívumanyag asszociatív, analógiás és koincidiás megfelelései révén történő folyamatos megjelenését a már határozott körvonalakat öltő Scolari-anyagban. Végső fokon pedig annak a könnyű epikus szálakból összesodródott hagyománynak a létrejöttét segítették elő, amelyről e sorok írásánál úgy szólhattunk, mint a Scolari alakja köré kristályosodott egységes költészeti anyagról.

Sorrendben haladva, szóljunk most néhány szót a Scolari-hagyomány alaprétégeréről, vagyis az első epikus szálról, amely a hitelesnek tekinthető bázis reminiscenciáira utal.

A Filip Madžarin—Marko királyfi párviadalát tárgyaló, remekbe szabott miniatúr ciklus minden darabjában a megölt vitézekkel kap-

csolatosan Filip kérdésének feltűnő következetességgel ismétlődő tétele visszhangzik. Hősünk ugyanis azt állítja, hogy a „fehérlő Budán” (Karlovcin) *harminchárom* bástyát díszített föl a lemészárolt vitézek koponyájával. Majd pedig azzal dicsekszik, hogy „fejét vettem harminc martalócnak”. Innen aztán hetvenkedése tetőfokára lép, amikor már 109-re gyarapítja a levágott daliák számát. A szerencsétlen vitézek emléke végül még akkor is visszakísért, amikor pompás palotáját építteti („De nem kőből és szálfákból rakatta, / Hanem hősök s paripák csontjából.” — aláhúzás tőlem — D. A.).

Scolari epikus személyének kétsségtelenül legerőteljesebben *egyénített vonásai közé a hőstettekkel való kérdéses tartozik*, amikor hőstetten konkrétan is harminc (harminchárom) vitéz lefejeztetése értendő. Az epikai „hőstett” néhány alább kifejtésre kerülő mozzanatának, valamint a történelmi és életrajzi adatoknak a megfelelései alapján állítjuk, hogy a közöttük kimutatandó nagyfokú koincidencia semmiképpen sem magyarázható a véletlen játékaival. Meggyőződésünk szerint ugyanis a délszláv hagyomány ilyen formában őrizte meg⁴⁷ az 1395-i, Zsigmond-ellenes főúri liga összeesküvésének emlékét.⁴⁸ A nevezetes eseményről egyébként magyar nyelvű énekek is létrejöhettek, noha a feledés örvénye már rég elragadta őket, s csak Thuróczynak köszönhető, hogy egykorú meglétükről egyáltalában tudunk. Lássuk tehát a krónika sorait:

„Míg Zsigmond királyt kedvező szerencse kísérte, dolyfös lelke arra törekedett, hogy azokat a jeles nemességű országlakókat, akik azelőtt a királyné szerencsétlen kormányzása idején, ellene és a királyné ellen súlyosan vétkeztek, vagy a maga hűségére bírja, vagy halállal veszejtse el. Azok ellenben megátalkodva esztelen nyakasságukban, inkább halni akartak, semhogy nemszerette fejedelem alatt éljenek.

Ilyenek voltak azok a nemesek, akiket a mi korunk „harminckét vitéz” néven ismer. Közéjük tartozott a Hédervári urak közül való, nagy nemzetségből eredt Kont István vitéz; dicső és hírneves volt minden magyarok között, virtusa és vitézsége ma is emlékezetes; nemcsak szóbeszéd tárgya, de lantpengetés mellett is éneklük.”⁴⁹

A vonatkozó délszláv hősepikai utalásokat a hajdani magyar énekekkel immár nem vethetjük össze, noha a közös *téma* megéneklésének tényére alapozva, legalább is kölcsönösen megfelelő vonásokat tételezhetünk föl e költői produktumok között annál is inkább, mert a Scolari iránti kedvezőtlen állásfoglalás mind Magyarországon, mind pedig délen lényegében egyöntetű. Ezzel szemben a kivégzettekéről Thuróczy szerint a magyar énekek szimpátiával szóltak, virtusukat és vitézségüket emlegetve. A délszláv énekek erre utaló vonatkozásai ugyancsak a lefejezettek mellett foglalnak állást a Scolarit megszemélyesítő Madžarinnal ellentétben.

A harminckét lázadó története megjelenik tehát az egykorú magyar énekekben, noha arra semmilyen adatunk sincs, hogy bennük valamilyen formában is utalás történt volna Scolari személyére. A délszláv hősdalok viszont egészen az 1720 táján (sőt: a XIX. században) történt feljegyzés

időpontjáig némileg elmosódottan ugyan, de oly módon emlékeznek az eseményre, hogy annak dicstelen végrehajtását félreérthetetlenül Scolari epikai másához kötik.⁵⁰

Kerülve a messzemenő következtetéseket, annyit mindenképpen föltételezhetünk, hogy a közös forrásalapon sarjadt magyar és délszláv énekek között — egybehangzó célzatuknak megfelelően — bizonyos fokú párhuzamosság létezhetett.

A véresen zárult esemény egyébként a köztudatban — és Thuróczy krónikájában is — összekeveredett egy korábbi (1388-i), de lényegében hasonló jellegű és célú bárói megmozdulás vérbefojtásának lassan homályosodó emlékével.⁵¹ Tegyük hozzá, hogy „Pipónak, mint a király immár egyik legbizalmasabb tanácsosának keze volt abban, hogy a legyőzötteket ítélet nélkül, titkon, kegyetlenül lemészárolták, és ezt a tanácsot a köztudat szerint nem egy hasonló is követte.”⁵²

Tekintettel arra, hogy a délszláv hagyomány idevonatkozó anyagát már ismertettük, most a hiteles tényekkel kimutatható egyezéseit fogjuk számba venni.

A gyilkosság színhelye a történészek és biográfusok szerint *Buda*, illetve *Exoda*, a hagyományban pedig *Buda*, vagyis *Karlovc*i. A hősepikai darabok harminc vagy harminchárom „hóst” emlegetnek, a történelmi adatok a Kont István-féle lázadás harminckéttagú csoportjának a lefejeztetését tartják számon.⁵³ A tradíció szerint Filip Madžarin a levágott fejekkel díszítette bástyáját („Látjátok-e fehérlő Karlovcit, / s benne azt a harminchárom bástyát? / Mindeniken egy koponya díszlik.”) A *Névtelen Életíró*⁵⁴ ezzel kapcsolatosan úgy tudja, hogy a kivégeztetés helye nem *Buda*, hanem *Pipó* egyik vára (*Exoda*), s a dolgot úgy beszéli el, mintha az elfogottakat a vár belsejében titkon végeztette volna ki, tetemeiket pedig elrettentő példaként rakatta közszemlére a vár falaiara.⁵⁵

Pipó ilyen szereplvállalása csak népszerűtlenségét fokozhatta, hiszen idegen voltánál és a feltörekvésében megalkuvást nem ismerő condottiere-módszerei miatt a magyar urak különben sem nézték jó szemmel ténykedését.⁵⁶ Az ilyen közhangulat azonban melegágya volt egy *Pipóról* sarjadó híryanagnak,⁵⁷ amely a terjesztők és továbbhagyományozók jóvoltából színeződött vagy kopott, de Scolari titkos manipulációit mindenképpen előtérbe hozta, és azok jelentőségét fölnagyítva, hosszú évszázadok során is fönntartotta.

Amint már érintettük, a hősök lefejeztetésére vonatkozó motívummal párhuzamosan a délszláv vitézi énekhagyomány csaknem minden Scolari-ról szóló darabja hangsúlyozza Filip *fellengzős* kérkedését, s ez egyértelművé válik a saját erényeit és képességeit túlbecsülő szájhős üres fecsegésével. Madžarin eme tipizált jellemvonásainak a gyökerei nyilván ugyancsak hiteles alapokra vezethetők vissza.

Az életírók a condottiere-kapitány sikereit hangsúlyozva, csaknem teljesen elfeledték — legjobb esetben alaposan háttérbe szorították — kedvezőtlenül végződő katonai vállalkozásait. Scolari epikai alakjának a megkomponálásában viszont éppen ezeknek a balsikereknek rendkívül jelentős szerepük volt. Elevenítsük föl csupán a huszita háborúk mérlegét!

A Žižka huszitái ellen 1421—22 táján viselt hadjárat sikeresen kezdődik, majd egy hirtelenül bekövetkező, ellentétes fordulattal zárul. Pipó tehetetlen Žižka hadaival szemben, sőt a visszavonuláson kívül nincs is más választása. Balsikerét azonban a rá annyira jellemző kegyetlenséggel próbálja ellensúlyozni, ti. megengedi az útbaeső lakosság javainak fölprédálását. Kun és szerb katonáit pedig egyenesen rabolni küldi. A teljesség kedvéért hozzá kell fűzni, hogy mindehhez egy újabb balsikerrel végződő ütközet után az a sajnálatos tény is hozzájárult, hogy a különben is hátráló sereg egy része a Sacava folyó hullámsírájban leli halálát a jégpáncél hirtelen beszakadásakor. A sokrétűen kedvezőtlen akcióban az „ottimo Centurione” (kiváló parancsnok) képtelen kifejezésre juttatni annyiszor magasztalt erényeit, sőt a sorozatos kudarccok érthető következményeként a huszita hadak féktelen gúnyolódásának a tárgyává válik.⁵⁸

A Žižka elleni háború ilyen mérlege magábanvéve is elegendőnek bizonyul arra, hogy a Scolari hírnevét besugárzó nimbuszt alaposan megtépázza. Hadseregének más nemzetiségű katonáihoz hasonlóan az említett szerb harcosoknak ugyancsak komoly szerepe lehetett abban, hogy a condottiere ezen sikertelen vállalkozásának híre délre is eljusson.

Mindezt azért kellett előrebocsájtani, mert csakis a fentebbi és az ezekhez hasonló *sikertelen akciók* egységes visszhangja teremtette meg a reális alapot ahhoz, hogy a délszláv vitézi epikában a sikertelen Nikápoly melletti csata (1396) negatív emléke is éppen Scolari-hagyományban őrződjék meg.

A nikápolyi csatát ugyanis Zsigmond seregének az előző török ellenes akciók során nem tapasztalt határtalan önbizalma jellemezte. A fegyelmetlen francia lovagok már nem tudták fékezni harci kedvüket, s idő előtt meg is kezdik a véres csatát, amelynek csúfos kudarcához többek között az ő időtlen föllépésük is hozzájárult. Thuróczy ezekről a kezdeti pillanatokról a következőket jegyzi föl: „Zsigmond király megindította hatalmas seregét, átkelt a Dunán; nem félt a török császártól, sőt állítólag azt mondotta: — *Félhetünk-e emberektől, amikor annyi a lándzsánk, hogy még az eget is feltarthatnánk, ha ránkszakadna?*”⁵⁹

A kudarc után beálló helyzetet pedig a következőképpen rögzíti: „A király is csak egy hajó segítségével menekült; *nem kellett hozzá az ég — ahogyan állítólag kérkedett — az ellenség fegyvere is elegendő volt, hogy összemorzsolja.*”⁶⁰ (Aláhúzás — D. A.).

Habár Zsigmond serege „Rácországon kegyetlen dühvel, nagy fosztogatással és szörnyűségek zaja közepette haladt át;...”,⁶¹ a délszláv népek (az 1389-i rigómezei tragédia után, sőt Stevan Lazarević despota ideiglenes törökbarát politikája ellenére is), érthető okokból, érdeklődéssel várták a nagyszabású összeütközés ígéretes kimenetelét. A csata teljes vereséggel járó kifejelete azonban szétoszlattott minden reményt és várakozást. A későbbiek folyamán az esemény természetesen elvesztette eredeti súlyát, a hagyományban pedig minden kimutatható jel szerint⁶² *megmaradt annak az emléke, hogy az egetverően kérkedő magyar sereg pórul járt.*

A délszláv hagyomány erre vonatkozóan megőrizte a Thuróczy által is megörökített hősködő frázis egészen közeli változatát:

„Kad bi nebo padnulo na junašku crnu zemlju,
Oni bi ga primili na svoja na bojna koplja.”,

(Bogišić, I. sz. é.)

s olyan vitézekhez asszociálta, akik éppen a legteljesebb önbizalom pillanataiban szenvedtek csúfos kudarcot. Föltehető azonban még az is, hogy a szóban forgó frázis, illetve mottó a magyar sereg sikertelen kimenetelű nikápolyi csatáját megéneklő darab(ok) közvetlenül átmentett és megőrzött töredéke. Ez az eredetileg műköltői indítású vagy ún. „népi” hősepikai darab fokozatosan bizonyára feledésbe merült, s csupán két mozzanat maradt meg belőle: az *öndicsekvő frázis, valamint a magyarok csúfos veresége a remélt győzelem helyett.*⁶³ E töredékes elemek (vagyis a mértéktelen öndicsekvésre lesújtó megtorlás motívumának) további egzisztenciáját később egy olyan újonnan alakuló hagyomány biztosíthatta, amely ugyancsak *egy magyar hős balsikereit* énekelte meg. Ilyen előjelű hagyomány pedig a délszláv énektradíció magyar hőseik közül kimutathatóan és egyrételműen csak Ozorai Pipó neve köré kristályosodott. Ez viszont lehetővé tette, hogy a nikápolyi csata hangulati emléke vagyis a vele kapcsolatos negatív állásfoglalás bevonuljon a Scolari-tradícióba, és erőteljesen hozzájáruljon a szenvedélyesen kérkedő Filip Madžarin-figura negatív költészeti megkomponálásához.

A hangsúlyozottan magabiztos föllépés, végső fokon a hetvenkedés vonása bizonyára az autentikus Scolari is jellemezhetette, mert ezt a vonást igen korán, talán már életében is az ő személyéhez társították. Az egyik olasz biográfus, *Poggio*, ugyanis *Mellinire* (a már idézett, ugyancsak olasz életíróra) hivatkozva följegyzi, hogy az ő idejében is ismertek egy közmondást, amely a túlzott biztonságát fitogtató embert Pipóval hasonlította össze.⁶⁴

Összegezve a fentebb elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a délszláv epikus énekhagyományban kialakított Scolari-figura egyik leg-szembeötlőbb sajátossága, a *hőstettekkel való kérkedés*, nem más, mint néhány hiteles esemény és egyéni jellemvonás költészeti vetülete, amelynek fokozatosan összeálló elemei egyrészt közvetlenül Scolari életkörülményeiből, másrészt a társítás analógiás lehetőségeiből adódtak.

* * *

A második, ugyancsak hiteles alapokra visszavezethető motívum Scolari szenvedélyes és nagyszabású építkezéseinek az emlékére vonatkozik.

Roppant vagyona és előkelő állása folytán szinte királyi fényűzésben élt, rendkívül költségesen és pompásan építkezett. Lakhelyén, Ozorán műépületeket, nagyszerű templomot és palotát emeltetett; sőt egy mesterséges tóval tette a helyet még hatásosabbá. Temesvár szépítésére ugyancsak nagy gondot fordított.⁶⁵ Az építkezés és a művészetek iránti általános hajlama érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy „Pipó... művészetpártoló tevékenységével vált ki Zsigmond udvarának főurai közül... fényes palotát épített Budán..., továbbá Lippán kórházat, végre

Székesfehérvárott sírkápolnát, ahogyan életírója ... Jacopo di Poggio Braccolini beszámol róla humanista biográfiájában: 'Újjáépítette Ozorát: és ott egy igen pompás templomot és egy igen gazdag királyi palotát építtetett. ... Lippán, ahol meghalt, egy új kórházat létesített, amelyet csodálatos művészettel építtetett és bőkezűséggel gazdagon ellátott'.⁶⁶

Ez a momentum kellő helyet kapott a hősepikában is.⁶⁷ Nagyszabású, pompás és költséges építkezésének emlékét visszahangozzák mind a szerb, mind pedig a boszniai eredetű, mohamedán darabok. Amint az énekek ismertetésekor láthattuk, a tündöklő és költséges bástyaépítés képe állandóan visszatér. Az építkezés jelenséggé növvő motívumával kapcsolatban két rendkívül fontos mozzanatot kell kiragadnunk. Először is azt, hogy a Filip Madžarin építkezéséhez hasonló tünetekkel nem találkozunk egyetlen más délszláv hős esetében sem. Másodszer pedig: Madžarinnál az építkezés ténye nem mellékes vagy epizodikus jelenség; ezzel szemben egész hősepikai életútját előre meghatározó, életfonalata további alakulását alapvetően determináló jegye. Az építkezésből kifolyólag ütközik össze ugyanis a mohamedán Halillal, és ugyancsak az építkezés során döbben rá szörnyű egyedüllétére, s ez Marko királyfi felé sodorja, amikor hűgát óhajtja feleségül venni. Tegyük még hozzá, hogy az építkezés motívuma föltűnik ugyan a délszláv eposzban, de minden esetben hiányzik belőle az egyénítés, az illető hőst meghatározó jelleg. Inkább ötletszerűen bukkan föl ez a motívum, s egyetlen hős énekanyagában sem ismétlődik ilyen következetesen; és főleg nincs a Pipóhoz hasonló, döntő hatással a hős epikai sorsának alakulásában.

A történelmi följegyzések, valamint az a tény, hogy az énekhagyomány jelentősebb darabjainak java része megőrizte az építkezés emlékét — sőt, azt Scolari hősköltészeti sorsával egyik predestináló jegyévé avatta —, mindenképpen támogatni látszanak föltevésünket, miszerint ebben az esetben is hiteles elemek reflexiójával állunk szemben.

* * *

Az építkezés kapcsán jutunk el a Scolari-hagyományból kielemezhető harmadik, ugyancsak hiteles alapon sarjadt mozzanathoz. Az építkezés folyamán zúdul ti. hősünkre az *egyedüllét, a rokonalanság* gyötrő érzése („Sok kincsemet mind elfecseréltem, Hogy kőbástyám ígyen felrakassam. De rokonom sehol sincsen nékem, Jefimiján, szép hűgomon kívül.”) Ez a motívum ugyancsak több ízben ismétlődik („Én szép bástyám, pusztá ne maradjál, Mindhiába rakattalak téged, Hogyha nékem egy testvérem sincsen.”).

Előre bocsájtjuk, hogy a tágabban értelmezett rokonság bizonyíthatóan nem hiányzott hősünk mellől, mert „Pipo az indigenák szokásához híven, ügyes családi politikát folytatott, és hamarosan sikerült firenzei rokonait jól jövedelmező magyar főpapi stallumokhoz juttatnia. Így került a pécsváradai apáti, majd kalocsai érseki székbe Giovanni Buondelmonte, és lett előbb zágrábi, utóbb nagyváradi püspök, Pipó fivére Andrea Scolari...”.⁶⁸ Édesapja is követi Magyarországra, Budán telepszik le, és élete végéig ott is marad. Pipo nőrokonairól sem feledkezett meg; ugyanis főrangú magyar családok sarjaival házasította őket össze.⁶⁹

Világos tehát, hogy minden további kutatás a megkezdett irányban céltalan. Ezért inkább egy másik momentumnál fogunk időzni, és megvizsgáljuk, mi volt a helyzet hősrünk közvetlen családjában. Ismeretes, hogy Scolarinak Ozorai Borbálával kötött házasságából négy fia született, de ezek részben még édesapjuk életében, részben meg közvetlenül halála után elköltöztek az élők sorából. Nyilván ezt a jelenséget kell megragadnunk, mert Scolari utódok nélkül maradása a hősepikai kritériumok szerint is hatásos anyag, hálás motívum. Az egyedüllett költői feldolgozása tehát erről a bázisról indulhatott, s a tények transzformálódása csupán olyan értelemben következett be, hogy a hagyomány a motívum monumentálisra növelése érdekében általánosított. Az egyik hősepikai énekben maga Filip Madžarin jósolja meg látnok módján nábobbi vagyona későbbi sorsát:

„De rokononm sehol sincsen nékem,
.....
Lelkem hogyha holnap elszállana,
A kőbástya másokra maradna.”

A jóslat szó szerint be is teljesül. A közvetlen utódok sírbahullása miatt a birtokok valóban „másokra” maradnak, ugyanis visszazállnak Zsigmondra.

A főntebbi elemzések alapján arra következtethetünk tehát, hogy Scolarinak a Kont István lázadásával kapcsolatos szerepe, nagyhangú kérkedése, pompakedvelése és építkezése, valamint utódok nélkül maradásának emléke jelentős helyet kapott, és aránylag jól megőrződött a nevéhez fűződő hagyományban. E hiteles elemek költészeti föltűnése, illetőleg fölhasználása és hosszú évszázadokon keresztül történt fönnmaradása arra utal, hogy a Scolari-ról szóló és hozzá időben és térben közelebb álló epikus énekköltészet eredetibb formájában jórészt tényleges életkörülményeiről és harcairól szólhatott, és azt a célt szolgálta, hogy nevét és tetteit — személyének jelentőségéhez mérten — versekbe foglalja, illetve megörökítse és ünnepelje. Ebbeli föltevésünket több adattal támaszthatjuk alá.

Induljunk ki Pipó művészpártoló voltából. Művészpártolásának legkiemelkedőbb tette, hogy a híres olasz festőt, Masolinót Magyarországra, a saját udvarába hívta, s ott elhalmozta megrendelésekkel. A pompás és költséges építkezések, különösen a polgári igényeket reprezentáló kórházépítés ugyancsak művészpártoló hajlamát példázza. Öccséről, a nagyváradi püspökről (Andrea Scolari-ról) tudjuk, hogy „...Váradon valóságos udvart tartott és irodalom- és művészpártolásával egyengette a reneszánsz magyarországi útját, ...”⁷⁰

Alig hisszük, hogy a dúsgazdag festőmecenás udvara bármiben is szegényebb lett volna öccse környezeténél, ami pedig annyit jelent, hogy az ő udvarában is lehetett egy (vagy több) *literátus írődeák* vagy éppen-séggel hivatásos poéta is, aki időről-időre megörökítette ura dicső tetteit a már kialakult költői gyakorlat módján, ahogyan azt a XV. századi olasz *Ugolino de Vieri* tette hangzatos latin nyelvű versben ünnepelve

Ozorai Pipó vagyis, az ő szavai szerint, „Phylippi Hispani Florentini” török elleni dicső vállalkozásait.⁷¹

A biográfusok közül Mellini ugyancsak igazolja föltevésünket, amikor Scolari részletes élettörténetében arról szól, hogy „... a magyarok mind a mai napig (ti. a mű megírásáig, 1568-ig) éneklék a Pipo Spano vitézsége emlékének szentelt énekeket”.⁷² Az egy évszázaddal előbb ver-
selgető Ugolini de Vieri említett latin nyelvű költeményében hasonlóképpen utal ezekre a Scolariról szóló magyar énekekre. Mindemellett nehezen hihető, hogy ez a hűbérurat tömjénző korai humanista költészet bejutott volna a magyar néphagyományba, hiszen Scolari híre és tettei nemcsak délen, de Magyarországon sem voltak bizalomgerjesztők. A főurak idegenkedéséről ilyen értelemben már szoltunk. Népünk egyszerűbb fiai ugyancsak ellenszenvvel viszonyulhattak Pipóhoz, aki kegyetlen zsarnok módján suhogtatta pallosát a szegényparasztság fölött, ugyanis „... területszerző étvágya a Dunántúlról a Duna—Tisza közén keresztül a Tiszántúltra is átterjedt, és kiskirályságának földjén várnagyai *urukhoz hasonló kegyetlenséggel* szorították a pallosjog birtokában feltétlen szolgálatra az egyre mozgolódó szegényparasztságot.”⁷³

Szegedy Rezső idézett tanulmányában a vadászat kedvelését és a borivást is Ozorai hiteles jellemvonásai közt tartja számon. Filip Madžarin valóban borivás közben szokta magasztalni hőstetteit, Marko Budára érkezése idején pedig vadászaton van. A két motívum azonban a délszláv hősepika erősen kiaknázott közhelyei sorába tartozik, és föltűnik minden ismertebb hősnél. Alig tudunk olyan éneket, amely például Marko királyfit nem borivás közben ábrázolná. Sibirjanin Jankónál, Dóczy Péternél, Mátyás királynál és a délszláv hősök egész soránál leggyakrabban borivás közben indul meg a cselekmény.

A vadászat motívumáról ugyancsak elmondhatjuk, hogy nem tartozik az egénítő elemek közé, hiszen Marko királyfi, a Jaksics fivérek, Magyar Jankó, Sekula, György despota stb., stb. ugyancsak kedveli ezt a szórakozást. Ennélfogva el kell vetnünk Szegedy idevonatkozó tételeit, miközben nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy mind a borivás, mind pedig a vadászat motívuma a délszláv hősepika általános kelléktárából való; közhelyszerűen fordul elő számos ismertebb hősnél, minden egyénítő célzat nélkül. Végeredményben semmiképpen sem tekinthető a hősepikai Scolari hiteles jellemvonásának.

VI.

Nyugat-európai szálak a Scolari-hagyományban

A Scolari hiteles életkörülményeire visszavezethető elemek szála után most annak a — hősünk ténykedésétől függetlenül alakult — motívumanyagnak a kérdését érintjük, amely már Ozorai hősepikai föltűnése előtt olasz közvetítéssel jutott be a délszláv tradícióba, s amely a fejlődés kezdeti fokán levő és a külső hatásokra még igen fogékony Scolari-hagyományba a nyugat-európai, tehát idegen hősök és a Scolari epikus alakja között mutatkozó analógiák alapján illeszkedik be.

A középkori Franciaország a legendák és poétikus legendaváltozatok impozáns számát hozta létre. Ennek a francia eredetű alapanyagának a szomszédos, sőt a jóval távolabbi országokba (Oroszországba, Skandináviába) való szétsugárzása hihetetlen gyorsasággal ment végbe. Az újabb átdolgozások, a fordítások és a szóbeli közvetítés rendkívül hatékony lehetőségei azt eredményezték, hogy a francia *chason de geste* özöne már a XII., különösen pedig a XIII. századtól kezdve a szó szoros értelmében elárasztja Itáliát. A francia zsonglőrök feltűnnek Olaszország különböző vidékein, s anyanyelvükön adják elő a híres francia vitézek harci és egyéb nevezetes tetteit. A városlakó polgárok szívesen hallgathatták ezeket az énekeket, bizonyára nagyobb csoportokba verődve, amire világosan utal egy Bolognában kelt határozat, amelynek értelmében („...cantatores Francigenorum in plateis Communis ad cantandum omnino morari non possint...”) az énekesek meghallgatásával kapcsolatos csoportosulást betiltják.⁷⁴

A folyamat további fölvezetése érdekében vegyük most tekintetbe Dalmácia sokrétű kontaktusait Olaszországgal, különösen pedig Veleccével. Mármost e szerteágazó viszonyulás tényére támaszkodva, cseppet sem illuzórikus az a föltevés, hogy az olaszországi *joculatores* vagy *cantastorie* típusú énekesek átrándulhattak Dalmáciába. A tengermelléki délszláv lakosság értett és beszélt olaszul, ami egyrészt nagyban hozzájárult a cantatoresek lovagi darabjainak szájhagyomány útján történő terjedéséhez, másrészt pedig a hallott énekek mesevázának vagy motívumanyagának közvetlen felhasználásához és átruházásához a délszláv tradíció már megfelelő hőseire.

Akár elfogadjuk, akár elvetjük ezt a konkrét föltevést, annyi mindenképpen bizonyos, hogy a délszláv énekszerző mesterség és énekmondás kibontakozásánál a nyugati mintákat is komolyan számba kell vennünk. A XV. század elejéről származó krónikák följegyzései ezzel egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy a boszniai királyok és hűbérurak udvarán zsonglőrök és zenészek szórakoztatták művészi produkcióikkal kenyéradó gazdáikat. Ezek a művészek évente egyszer, szent Balázs (sv. Vlah) ünnepén, Dubrovnikban is fölléptek. Az akció kölcsönös volt, a raguzaiak viszonzásul a saját embereiket irányították a boszniai király udvarába.⁷⁵

Ismert tény továbbá, hogy az *I reali di Francia* című epikus ciklus teljes anyagát már a XVI. század folyamán lefordították szerbhorvára, egy 1549-ben Dubrovnikba irányított velencei könyvküldemény jegyzékében pedig jelentős helyet foglalnak el a lovagregények.⁷⁶ Ezen irodalmi termékek tömeges megrendelése vitathatatlanul a megfelelő közönség meglétét; ezen belül pedig a közönség idevonatkozó, sajátos igényét tükrözi.

A további induktív bizonyítást mellőzve, evidensnek mondhatjuk azt a folyamatot, amely a francia (és általában nyugat-európai) eredetű hősepika motívumainak délszláv talajba történő átültetését jelzi, különös tekintettel az *objektív* (a lovagregények olvasóközönsége, idegen — olasz — énekesek feltűnése, a tömeges aktív közönségszerepe, a nyugati zsonglőrök sajátos válfajának megfelelő délszláv énekes réteg kibontakozása) feltételek kedvező alakulására.

Banašević idézett könyvében, az általunk vázlatosan érintett pozícióknak megfelelően, tüzetesen elemzi ennek az immár több ízben emlegetett, francia eredetű anyagnak a felszívódását a délszláv hősepika legmonumentálisabb személyének, Marko királyfinak a tradíciójába. Erre támaszkodva, elmondhatjuk, hogy Marko esetében Banašević tétele talán a legvilágosabban, legkövetkezetesebben vezethető végig, ugyanakkor azonban nem hagyhatók ki a délszláv vitézi epika egyéb hősei sem (ideértve a másod- és harmadrendűeket is), amelyeknél ugyancsak nyomon követhető ennek az idegenből átszármazott lovagi költészetnek a visszhangja.

A mindebből világosan adódó következtetés arra utal, hogy a nyugat-európai témák, motívumok és sablonok emigrálásra a délszláv vitézi énekhagyományba már jóval a Scolari-anyag feltűnése előtt is jelenségnek számít. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy az újonnan alakuló, külső hatások befogadására hajlamos és fogékony Scolari-tradíció ilyen körülmények között, a kölcsönös megfelelések ösztönző hatására ebből a meghonosodott, idegen epikai készletekből fog meríteni.

A vázolt előzmények után lényegesen megfoghatóbbá válik az a jelenség, hogy a Scolari-epikában lépten-nyomon nyugat-európai párhuzamokat idéző vonatkozásokra bukkanunk. Ilyen értelemben a legjellegzetesebbek között tartjuk számon azt a kettőt, amelyek Scolarit asszonyrablónak, ill. a mások erényeit semmibe vevő vitéznek minősítik. A motívumok közvetlen megfeleléseket mutatnak a piemonti, provance-i, katalóniai, gascogne-i, bretagne-i stb. változatokból ismert *Il Moro Saracino*,⁷⁷ valamint a *Guillame* ciklus Rainhardjának vonásaival és a német *Wolfdietrich* eposz megfelelő részeivel.

Ezeknek az elemeknek a Scolari-hagyományba történő beszivárgása a nyugati előzményeket visszhangzó *fekete arab* délszláv típusváltozata útján történt. Ez a típusváltozat viszont az *Il Moro Saracino* és a Roland ének Gaiferosoja jellemző vonásainak a kontaminációja révén jöhetett létre,⁷⁸ mint a környéken zsarnokoskodó, a fiatalok házassága elé akadályokat gördítő és mások vitézségét — különösen Marko királyfiét — becsmérítő hős. Ennek az ilyképpen tipizált hősnek a jellemvonásait pedig a Scolariról szóló hősepikában hiánytalanul nyomon követhetjük.

VII.

Összegezés

Filip Madžarin vagyis Ozorai Pipó, amint a róla szóló énekek elemzése során láthattuk, a délszláv epikus énekhagyomány magyar személyei közül az egyedüli, akinek költészeti emléke kifejezetten negatív szerepkörben maradt fenn. Ez az ilyképpen tipizált énekcsoport közel húsz darabja kivétel nélkül rövid soros, és kizárólag a szerbhórvát és macedón nyelvterületről származik.

A XVI. és XVII. századi dalmáciai költők egyetlen helyen sem emlí-

tik Ozorait a többi, általuk megénekelt magyar hőssel együtt. Így az öt szerepeltető délszláv verses epikára vonatkozó első híradás már egyúttal az énekek legkorábbi szövegszerű följegyzése is, ami az Erlangeni kéziratban történt a XVIII. század első évtizedeiben.

A XV. századi olasz költő, Ugolino de Vieri, valamint a száz esztendővel később működő olasz biográfus, Mellini Domenico, egybehangzó, egymást megerősítő (mindemellett azonban megkérdőjelezhető) sorai viszont arra utalnak, hogy Scolari vitézi tetteit dicsőítő versek ünnepelték magyar nyelven,⁷⁹ bizonyára olyan formában, ahogyan azt de Vieri fennmaradt kora-humanista, latin nyelvű szövege illusztrálja.

Ezen az egy szövegen kívül az egykorú énekekből több kimutathatóan nem maardt ránk, jöllehet a délszláv énekek, funkciójukat és mondanivalójukat tekintve, egyébként sem kapcsolhatók ehhez a panegyricusokkal rokonítható réteghez.

A magyar és délszláv hagyomány itt azon az epikai síkon találkozik, amely éppen ellenszenvvel viszonyul Scolari tetteihez, akár szó szerint is megnevezi, akár pedig elhallgatja nevét a mondanivaló közérthető volta miatt. Mármost erre az így fölfogott alapra vezethetők vissza a Kont-monda rokonítható szálai a régi magyar irodalomban és a Scolarihoz fűződő délszláv szóbeli hagyományú énekekben. És erről az alapról magyarázható az is, hogy a délszláv vitézi epikának a nikápolyi csata általánosított emlékéből sarjadó negatív állásfoglalása (ti. a százjós bűnhődése) ugyancsak a Filip Madžarinról szóló énekekben csapódott le.

J E G Y Z E T E K

- ¹ *Vayer Lajos*: Masolino és Róma, Bp., 1962; 89. 1.
² *Stanojević Stanoje*: Pipo Spano. Prilog srpskoj istoriji početkom XV veka. Prosvetni glasnik. Bgd., 1901/5., 595—597. 1.
³ *Bánfi, Florio*: Filippo Scolari és Hunyadi János. Hadtörténeti Közlemények. Bp., 1930; XXXI. k., 125. 1.
⁴ *Wencel Gusztáv*: Ozorai Pipó. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1863; 7—11. 1.
⁵ *Uo.*, 14—16. 1.
⁶ *Wencel Gusztáv*: Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. Történelmi Tár. Bp. 1884; 2—3. 1.; *Pesty Frigyes*: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye. Bp., 1878, 1.k.
⁷ *Wencel Gusztáv*: I.m., 12—50. 1.
⁸ *Stanojević S.*: I.m., 595—679. 1.; *Perényi J.* — *Arató E.*: Jugoszlávia története. Kézirat. Bp., 1963, 26. 1.
⁹ *Maretić, Tomo*: Naša narodna epika. „Istorička lica” c. fejezet. Bgd., 1909; 129—130. 1.
¹⁰ *Karadžić, St. Vuk*: Srpske narodne pjesme I—IX., Bgd., 1932—1936.
¹¹ *Kostić, Dragutin*: Tumačenje druge knjige Srpskih narodnih pjesama Vuka St. Karadžića. Bgd., 1937; 90—91. 1.
¹² *Pl.: Šamšalović, G.*: Marko Kraljević i Filip Madžarin. Nastavni vjesnik. Zgb., 1922/5—6; 274. 1.
¹³ *Szegedy Rezső*: A délszláv népköltészet „Filip Madjarin”-ja. Ethnogr., Bp., 1914; 292—298. 1.
¹⁴ *Hörmann, Kosta*: Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini I—II. Sarajevo, 1888—89; I/32., I/42. sz. é.; *Kostić, Stanko*: Maleševski narodni pesmi. Skopje, 1959; 136. sz. é.: *Narodni umotvorbi od Pirinska Makedonija*. Skopje, 1950; 54. 1. és tov.; *Hrvatske narodne pjesme*. Skupila i izdala Matica hrvatska I—X., Zgb., 1896—1940; I/7b.; stb.
¹⁵ *Hrv. nar. pj.* Mat. hrv., 1/7c.
¹⁶ *Milutinović, Simo* (Čubro Čojković): Pevanija cernogorska i hercegovačka. Leipzig, 1837; 19. sz. é.
¹⁷ *Hrv. nar. pj.* ...Mat. hrv., 7/b, d.
¹⁸ *Karadžić St., V.*: I. m., II/58. és 79. sz. é.
¹⁹ *Gezeman, Gerhard*: Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Sremski Karlovci. 1925; 124. sz. é.
²⁰ *Hrv. nar. pj.* ...Mat. hrv., I/7a.

²¹ Krasić, Vladimír: Srpske narodne pjesme starijeg i novijeg vremena. Pančevo, 1880; 5. sz. é.

²² A Drukulović névforma részletesebb elemzését ld. a Székely Jánosról szóló tanulmányunkban.

²³ A *Dra-gi-lo-vić* forma ugyanis négy szótagú, amelyen a legtöbb délszláv hősepikai cílnév: Sibinjanin, Mrnjavčević, Otmanović, Svilojević, Lazarević, Despotović, stb. Emiatt találkozunk a Kraljeviću, a mi esetünkben pedig a Madžarino megoldásokkal, amelyek ugyancsak a verselés megkönnyítése céljából kapták negyedik szótagjukat.

²⁴ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., 21. sz. é. stb.

²⁵ Milutinović, S.: I. m., 94. sz. é. „Filip kapetan”.

²⁶ Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é. „Pilip vojvoda”.

²⁷ Karadžić St., Vuk: I. m., II/58. sz. é. = A; Milutinović, S.: I. m., 94. sz. é. = B; Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., I/7 (338–39. l.) = C; Uo., I/7 (340–342. l.) = D; Uo., I/7 (343–344) = E; Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é. = F.

²⁸ Karadžić St., V.: I. h. 7–17. verssor.

²⁹ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., I/7. sz. é. (342–43. l.)

³⁰ Uo., I/40. sz. é. (412–414. l.)

³¹ Nedeljković, Dušan: Moravska psihička grupa. Glasnik skopskog naučnog društva. Skopje, 1930/VII–VIII; 237–265. l.

³² Krasić, V.: I. m., 6. sz. é.

³³ „Serdar”, Crna Gorában ismert törzsfői rang.

³⁴ A motívum eredetéről és térhódításáról a délszláv tradícióban ld. a Mátyás királyról szóló tanulmányunkat, ahol mindezt részletesebben kifejtjük. (A Hungarológiai Int. Tudom. Közleményei 1969/1; 97–124. l.)

³⁵ Vö.: Karadžić St., V.: I. m., II/81. sz. é., VI/18., 19., 34., 37. sz. é. stb.

³⁶ Milutinović, S.: I. m., 91. sz. é.

³⁷ Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é.

³⁸ Hörmann, K.: I. m., I/32. sz. é.

³⁹ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., IV/46. sz. é.

⁴⁰ *Narodni umotvorbi od Pirinska Makedonija* . . . , 54. l. és tov.

⁴¹ A Scolari negatív szerepeltetéséhez legalkalmasabbnak bizonyuló keret protagonistája, amint már említettük, a „fekete arab”. S a hírhedt vitéz (mintegy ennek kézzelfogható alátámasztására) meg is jelenik az ének első részében, amikor Malianče levágja, hogy aztán a második részben Filip Madžarin helyettesítse ezt a színpolcra olyan áttétellel, amikor is a hírhedt arab nyílt zsarnoksága mellett ő alattomosan és kárörvendve, a maga szubtilisebb módján sítettne az ifjú hős áhított vesztét.

⁴² Kostik, S.: I. m., 136. sz. é.

⁴³ Karadžić St., V.: I. m., II/79. sz. é.

⁴⁴ A darab egyébként bizonyul arra a tényre utal, hogy Brankovics György despotá leányát, Marát feleségül adta II. Murad szultánhoz.

⁴⁵ Hörmann, K.: I. m., II/42. sz. é.

⁴⁶ Vö.: *Banašević, Nikola: Ciklus Kraljevića Marka i odjeci francusko-italijanske viteške književnosti*. Skopje, 1936; 72–193. l.

⁴⁷ *Szegedy Rezső: I. m., 292–298. l.* Bizonyítási eljárásában Szegedy csupán a számok közötti egyezés tényére szorítkozik.

⁴⁸ *Wencel G.: Ozorai Pipo. Magyar történelmi jellemrajz* . . . , 12–14. l.

⁴⁹ *Thuróczy János: Magyar krónika*. Bp., 1957; VII. f. „A harminckét nemes fejtételéről”. 76–78. l. Az idézet ugyanott, 76. l.

⁵⁰ Vö.: *Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é., 20–23. verssor; Karadžić St., Vuk: I. m., II/58. sz. é., 11–14. verssor.*

⁵¹ *Thuróczy J.: I. m., VII. f. 30. sz. jegyzet.*

⁵² *Vayer Lajos: I. m., 89. l.*

⁵³ *Maretić, Tomo: I. m., 129–130. l.* Ugyancsak nyomatékosan hangsúlyozza az egyezés evidens voltát.

⁵⁴ *Névtelen Életírő: Due vite di Filippo Scolari detto Pipo Spano con documenti e note. E két életrajz egyike, sorrendben az első (La vita de mesez Philippo Scolari), Pipo XV. századi kortársának a műve. Megjelent a Storico Italiano sorozat IV. kötetében. Firenze, 1843; 117–232. l.*

⁵⁵ Per la qual cosa Sigismondo, travando Philippo a'se esmere fedelissimo, et sagace contro ala insolentia et malitia degli huomini scellerati, e acerbata di veleno; quello, che Philippo e' ammuni con alegrezza udendo, a affecto mandare dilibero. Et finalmente, le man dextre a chi le domando, detta: et chiamati a dua a dua d'prinsipi de militi e' quali piu tempo fa contro al Re aveano fatto congiura etsforzo, dentro alle prote dal chastello secretamente commado fussini uccisi. Imperoche, chon, cio, sia chosa, che a uno a uno, o veramente a dua a dua, come detto abbianeo, intrussino nel chastello a vedere i luoghi tribunali del Re in uno certo angule piu interiore e piu secreto, de certi sui servi, all' amici dio prestissimi, di coltello furono morti. Et questa fu degna cosa, che coloro che all loro signore aveano rotta le fede, colla infidelta del loro signore perissimo; et quegli che, per infidelta, di coltello il Re uccidere feciono sforzo, con quello in verse loro trasmutato fussino morti. Et chon cio sia chosa che quasi insino a trenta degli uccisi il numero fusseadempuito, some lui expedamente avea veduto; i corpi di queglii morti innauzi al popolo che aspectava, furone gittati: e' quali risguardando il popolo, divente timorose; e ognuno taceva, piu per paura che per istupore o maraviglia." I. m., Archivio Storico Italiano IV. kötetében, I. rész. 155–157. l.

⁵⁶ „Ily előzmények után nem fogjuk csodálni, hogy Pipo, kiben Zsigmond hú és szolgálatában semmitől vissza nem ijedő emberét ismerte fel, egyrésztől ugyan a király bizalmában mindinkább emelkedett; de másrésztől a magyarok előtt magát gyűlöletessé tette (aláhúzás — D. A.) S ezen gyűlölség oka annak, hogy midőn 1401. április 28-án Zsigmond a főuraktól fogságba vétetett, ő is felfogatott.” *Wenzel G.: I. m., 14–15. l.*

Azonban itt szintén tekinteten kívül nem szabad hagynunk, hogy Pipó — amint látjuk — nagy tekintélye mellett is, mégsem volt népszerű személy azon körökben, melyeknek befolyása akkor Magyarországon döntő hatással bírt." Ua.: Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez. Történelmi Tár., Bp., 1884., 4. l.

⁵⁷ „... il Mellini ci fa sapere, che persino nei suoi giorni, solevasi dire proverbialmente a chi mostrava di porre in alcuno gran comfidenza e sicurezza: „Tu hai piu fede nel tale, che non avevano gli Ungari nello Spano”.

„... ancora al di d' oggi Vngari cantino certi loro romanzi fatti in memoria della vertu di Pippo Spano" Mellini Dominico: Vitta del famosissimo e charissimo capitano Filippo Scolari gentiluomo Fiorentino, Chiamato Pippo Spano Conta de Temesvar... Firenze, 1570., 64. és 66. l.

⁵⁸ Wenzel G.: Ozorai Pipó..., 28—34. l.

⁵⁹ Thuróczy János: I. m., VIII, f., 78—81. l.

⁶⁰ Uő., uo.

⁶¹ Uő., uo.

⁶² Vö.: Gezeman, G.: I. m., 109. sz. é.; Bogišić, Valtazar: Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa. Sabrao i na svijet izdao V. B. Knj. I sa raspravom o „bugaršticama” i riječnikom. Biograd, 1878; 1. sz. é. stb.

⁶³ Kostić, Dragutin: Trag pesmi o boju kod Nikopolja. Prilozi proučavanju narodne poezije. III. évf., 1. f., Bgd., 1936; 102—105. l.

⁶⁴ „Tu hai piu fede nem tale, che non avenano gli Ungari nello Spano”. Mellini, D.: I. m., 66. l.

⁶⁵ Wenzel G.: I. m., Függelek, 86—87. l.

⁶⁶ Vayer L.: I. m., 90. l.

⁶⁷ Szegedy Rezső: I. m., i. h.

⁶⁸ Vayer L.: I. m., 90. l.

⁶⁹ Wenzel G.: I. m., 56—60. l.

⁷⁰ Vayer L.: I. m., i. h.

⁷¹ Explicit tertius liber epigrammatum Ugolini Verini. Ugolini Verini Florentini poetae clerissimi epigrammatum liber quartus incipit. (1484) Ad Carolum Beninum de laudibus Phylippi Hispani Florentini Pannonii regis ducis invictissimi contra Turcos. Kiadva: Ábel Jenő: Olaszországi XV. századi költőknek Mátyást dicsőítő művei. Bp., 1890; 349—350. l.

⁷² Ld. az 57. sz. jegyzetet!

⁷³ Vayer L.: I. m., i. h.

⁷⁴ Banašević, Nikola: I. m., 1—2. l.

⁷⁵ Rešetarov Zbornik, Dubrovnik, 1931; 229—232. l.

⁷⁶ Banašević, N.: I. m., 10—14. l.

⁷⁷ Nigra, Constantino: Canti popolari del Piemonte. 1880; 40. sz. ének és változatai a 213—256. lapokon.

⁷⁸ Grafenauer, Ivan: Slovenske pripovedke o kralju Matjažu. Ljubljana, 1951; 11—16. l. Uő.: Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu. Slovenski etnograf. Ljubljana, 1951, III—IV. évf., 184—240. l.

⁷⁹ Vö.: Sötér István (szerk.): A magyar irodalom története I. Akadémiai Kiadó, Bp., 73. és 97. l.

REZIME

„FILIP MADŽARIN”, NEGATIVNA MAĐARSKA LIČNOST JUŽNOSLOVENSКИH JUNАČКИH PESAMA

„Filip Madžarin”, tj, autentični Filipino Skolari (Filippo Scolari), ugarski vojskovođa talijanskog porekla (1369—1426), izuzetna je figura među Ugričima u junačkoj pesničkoj tradiciji jugoslovenskih naroda. Izuzetan je, naime, po tome što ga krug pesama u kojima se pojavljuje slika sa isključivo negativnim atribucijama. Ovako formirani krug pesama od oko dvadesetak tekstova čine bez izuzetka kratki stihovi koji potiču sa srpskohrvatskog i makedonskog jezičkog područja.

Dubrovačko-dalmatinski pesnici XVI i XVII stoleća ni jednom ne pominju „Filipa Madžarina” uz ostale mađarske ličnosti, pa su najraniji podaci o njegovoj pojavi u epskoj tradiciji zapravo prvi zabeleženi tekstovi koje nalazimo u Erlangenskom rukopisu nastalom tokom prvih decenija XVIII veka. Talijanski pesnik XV stoleća Ugolino de Vieri, kao i njegov kasniji sunarodnik, Domenico Melini (Domenico Mellini) tvrde, međutim, da su Skolarija opevali i slavili suvremeni stihovi na mađarskom jeziku; verovatno poput onoga kako je to činio i sam de Vieri u svom ranohumanističkom sastavu na

latinskom jeziku, ističući viteške vrline Filipa Skolarija u sukobima sa Turcima. Potrebno je, pak, napomenuti da se južnoslovenske junačke pesme o „Filipu Madžarinu”, po svojoj nameni i osnovnim karakteristikama, ne mogu stavljati u isti red sa ovim pesmama tipa panegirika. Južnoslovenska i mađarska tradicija dodiruje se, naime, na bazi izrazito negativnog odnosa prema Skolariju, pa se na istoj i javlja komparabilnost mađarske legende o protukraljevskom buntovniku Ištvanu Kontu i motiv o trideset i tri pogubljena junaka u južnoslovenskim stihovima vezanim za „Filipa Madžarina”. Determinativnom funkcijom ovakve negativne baze može se, konačno, objasniti i činjenica da se sačuvani fragment o neuspelom bici kod Nikopolja u južnoslovenskoj epskoj pesničkoj tradiciji (koja ističe zasluženo kažnjavanje hvalisavaca) obreo, takođe, i u junačkim pesmama koje opevaju dela „Filipa Madžarina”.

